

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta právnická

Katedra právních dějin

Diplomová práce

Církevní reformy Josefa II.

Bc. Michal Zapoměl

Plzeň 2021

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2019/2020

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení:	Bc. Michal ZAPOMĚL
Osobní číslo:	R17M0196P
Studijní program:	M6805 Právo a právní věda
Studijní obor:	Právo
Téma práce:	Církevní reformy Josefa II.
Zadávací katedra:	Katedra právních dějin

Zásady pro vypracování

1. Úvod
2. Osvícenský absolutismus,
3. Osobnost Josefa II.,
4. Reformy Josefa II.,
5. Patent o zrušení nevolnictví,
6. Vyhlášení náboženské svobody,
7. Josefinismus, označení Josefinismus,
8. Situace před Josefinismem z politického hlediska,
9. Boje o toleranci, význam slova tolerance, obsah tolerančního patentu,
10. Reorganizace církevních institucí,
11. Manželský patent
12. Závěr

Rozsah diplomové práce:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

FRANZ-WILLING, Georg. Kulturkampf. Staat und katholische Kirche in Mitteleuropa von der Säkularisation bis zum Abschluss des preussischen Kulturkampfes. Callwey: München, 1954. HORSKÝ, Jan a NEŠPOR, Zdeněk R., Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století. Český časopis historický 103, 2005. HRDINA Antonín. Texty ke studiu konfesního práva II. Praha: Karolinum. 2007. KACZMAREK, Hieronim. Stát a církev: český případ. Přeložila: Terezie EISNEROVÁ. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2017. ISBN 978-80-7325-437-7. MAGENSCHAB, Hans, Josef II. : Revolutionär von Gottes Gnaden, Graz : Styria, 1989. MELMUKOVÁ, Eva, ed. Evangelíci v rané toleranční době v Čechách a na Moravě. Praha: Verbum, 2007. 978-80-903920-7-6. MELMUKOVÁ, Eva. Patent zvaný toleranční. Praha: Verbum, 2013. PŘIBYL, Stanislav. Die Rechtsstellung der Kirchen und Religionsgesellschaften in Tschechien. Praha: Společnost pro církevní právo, 2018. Knižnice církevního a konfesního práva. ISBN 978-80-906501-1-4. Příbyl, S.: Konfesněprávní studie, 1.vydání, Brno, L. Marek, 2007, 264s, ISBN 978- 80-86263-95-3. Začátek formuláře PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Radmila. O útěše proti smrti: víra, smrt a spása v pohřebních kázáních v období konfesionalizace. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017. Obraz, komunikace, jednání. ISBN 978-80-7422-579-6. Začátek formuláře. ŠVÁB, Josef. Osvícenství choromyslného císaře, aneb, Zklamal Josef II. ve všem, co podnikl?. 1. vyd. Olomouc: Společnost J.L. Fischera v Olomouci ;, Jiří Musil – Psychologická a výchovná poradna, 2007. TRETERA, Rajmund Jiří a Záboj HORÁK. Konfesní právo. Praha: Leges, 2015. Teoretik. ISBN 978-80-7502-118-2. TRETERA, Rajmund Jiří, Záboj HORÁK a Adam CSUKÁS. Církev a právo: miscellanea : výběr drobných prací z díla. Praha: Leges, 2015. Extra. ISBN 978-80-7502-079-6. Začátek formuláře VALEŠ, Václav: Konfesní právo – průvodce studiem, Plzeň, Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o., 2008, 239 s. ISBN 978-80-7380-135-9.

Vedoucí diplomové práce: **JUDr. Bc. Václav Valeš, Ph.D.**
Katedra právních dějin

Datum zadání diplomové práce: **25. března 2019**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2020**

Doc. JUDr. Jan Pauly, CSc.
děkan

Prof. JUDr. PhDr. Karolina Adamová,
DSc.
vedoucí katedry

V Plzni dne 1. října 2019

Prohlášení

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Církevní reformy Josefa II.“ zpracoval samostatně. Veškeré prameny a informace, které jsem použil k sepsání této práce, byly citovány v poznámkách pod čarou a jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.“

V Plzni dne 31. března 2021

.....

Bc. Michal Zapoměl

Poděkování

Chtěl bych poděkovat panu JUDr. Mgr. Václavu Valešovi Ph.D. za odborné vedení, za pomoc a rady při zpracování této práce.

Obsah

Úvod	7
1 Osvícenský absolutismus a josefinismus	9
1.1 Osvícenský absolutismus.....	11
1.2 Josefinismus.....	12
2 Vztah církve a státu	14
3 Osobnost Josefa II.	17
3.1 Vliv Marie Terezie.....	18
3.2 Počátky osvícenských reforem	20
3.2.1 Vliv knížete Kaunitze na vládu Marie Terezie a Josefa II.	23
3.3 Období spoluvlády.....	25
3.4 Spory o toleranci.....	26
4 Reformy Josefa II.	28
5 Náboženská tolerance.....	30
5.1 Význam slova tolerance	33
5.2 Obsah tolerančního patentu	34
5.3 Reformy klášterů	41
5.3.1 Patent o zrušení klášterů	42
5.3.2 Zemské Náboženské fondy	45
5.4 Organizace duchovní správy	48
5.4.1 Generální semináře	51
5.5 Reforma bohoslužeb	52
6 Josefínský občanský zákoník	54
6.1 Manželský patent.....	54
7 Důsledky josefinismu	57
7.1 Císař Leopold II.....	57
7.2 Císař František II.	58
Závěr.....	60
Resumé.....	62
Seznam použité literatury:.....	64
Internetové zdroje.....	67

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá církevními reformami Josefa II. Jejím cílem je zaměřit se na význam vlády Josefa II. a jeho církevních reforem na tehdejší i současnou společnost a církve. Současnou situaci v církvi v České republice předcházela mnohá století trvající historie, ve které se neustále měnila role a význam katolické církve. Ačkoliv nemá v dnešní době církve na politiku i populaci výrazný vliv, před několika stovkami let tomu tak nebylo. Církve a náboženství hrálo významnou roli ve vnitřní i zahraniční politice i v denním životě občanů.

V druhé polovině 18. století vznikaly v habsburské monarchii snahy o reformy, které cílily na praktické osvícenství, zvýšení morálky, svobody a štěstí lidí. Tehdejší společnost byla náchylná na předsudky a pověřivost, fanatismus a dogmatizmus. Reformy naznačily snahu o to, aby byly tyto nemoderní společenské rozpory odbourány a tím by zavládla racionalita.

V habsburské monarchii docházelo již v polovině 18. století ke společenskému, hospodářskému, politickému a duševnímu vývoji, přičemž při přechodu k modernějším formám státní politiky a společenskému pořádku stále zůstávaly významné prvky starého systému. Přes znatelné opoždění oproti evropským zemím, vznikalo i zde moderní společenství, které však ekonomicky, ani politicky natolik neprofitovalo, aby bylo možné jej nahradit konstituční monarchií či republikou. Zaostalé sociální a politické struktury habsburské monarchie si vynucovaly reformy, které byly v jiných zemích nahrazovány filozofií aktivního osvícenství v pohybu, avšak v habsburských zemích nevyvolávala reformu filozofie, ale praxe osvícenství.

V habsburské monarchii panovala před vládou Josefa II. pouze římskokatolická církev. V dalších evropských státech byly povoleny ještě reformovaná a luterská církev. Vliv a role Josefa II. zasahoval do oblasti běžného společenského života, organizace církve, jejich financí i majetku. I přesto, že měl josefinismus obrovský vliv na vývoj církve i státu, mohly tyto dvě instance vést ke katastrofě z důvodu konfliktu zájmů. Cílem této práce je tedy osvětlit situaci mezi církvi a státem. Práce je zaměřena na význam a vliv josefinismu na církevní

i politický vývoj státu. Udáváním reforem při vládě Josefa II. docházelo k pokusům o postupné snižování církevní moci a následné oddělení státu a církve. Je velmi zajímavé, že i přes snahy o sekularizaci byla vytvořena státní církev, která měla mít další vliv na monarchii v církevní oblasti. Kvůli tolerančnímu patentu byl avšak snížen vliv katolické církve a občané se mohli svobodně rozhodovat pro náboženství dle vlastních požadavků. Hlavním cílem této práce bude zaměření se na vliv josefínských reforem na politiku tehdejší doby.

V první části této práce bude krátce popsána historie habsburské monarchie, která měla velký vliv na vládu Josefa II. i jeho matky Marie Terezie, další část práce se zaměří na vládu Marie Terezie a následně se práce bude zabývat osvětlením pojmu josefinismus a rozdílným pohledům na tento pojem z církevního hlediska. Poté se diplomová práce orientuje na vše, co z ideologického i politického hlediska předcházelo josefinismu se zaměřením na snahu státu o ovlivnění církve ještě před vládou Josefa II. Poslední kapitoly této práce budou věnovány událostem po smrti Josefa II., které souvisely s jeho reformami.

1 Osvícenský absolutismus a josefinismus

Historie habsburské monarchie v 18. století má velký, ale často nedoceněný význam. Je stejně důležitá jako historie Anglie nebo Francie, ale oba státy měly ve světových dějinách velkou důležitost převážně kvůli v Anglii probíhající industriální revoluci a francouzské politické revoluci.¹

Reformy Josefa II. měly vliv nejen na habsburskou monarchii, ale na části dnešní Belgie, Čech, nebo například Milána. Toto reformní hnutí nese název *josefinismus*. Tento pojem se poprvé objevil v 19. století a je odkazován na období vlády Josefa II. Termín josefinismus je nepřesně definovaný, jelikož do této epochy můžeme zahrnovat i reformní počiny vznikající ještě před jeho vládou, nejedná se tedy pouze o reformy zřízené Josefem II. Jsou zde totiž obsaženy i politické počiny jeho matky Marie Terezie a zároveň i snahy o reformy církve pod vládou obou vladařů. Eduard Winter² pohlíží na tento pojem čistě z církevní stránky věci. Podle jeho názoru je *josefinismus* přibližně sto let trvající reformní hnutí, které je zvláštní formou právě německého osvícenství. „*Josefinismem se rozumí pokus o základní reformu římskokatolické církve v duchu původní církve, pokus, který za Josefa II. dosáhl svého vrcholu a dostal po něm své jméno*“.³

Jeho názor nesdílí Fritz Valjavec,⁴ který na tento termín nahlíží čistě z církevně politického hlediska. Podle něj je *josefinismus* již přibližně sto let trvajícím církevním hnutím neboli jakousi rakouskou formou evropského osvícenství, avšak není omezen pouze na vládu Josefa II., či na církevní reformy. Jedná se tedy o reformní hnutí, vznikající již za vlády Karla VI. a především v období vlády Marie Terezie, které reagovalo na velké změny v 19. století. Je zde zahrnut nárůst počtu obyvatel již od poloviny 18. století a s tím související

¹ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 1

² WINTER, Eduard. *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 28

³ WINTER, Eduard. *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 7

⁴ VALJAVEC, Fritz. *Der Josephinismus. Zur geistlichen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn, Wien, München: Rohrer, 1994

společenské a hospodářské problémy, které musely vést k pruské restrukturalizaci.⁵

Vzniká ale otázka, proč se tyto reformy objevují pod názvem *josefinismus*, i přes fakt, že v ostatních zemích Evropy docházelo k podobným změnám. Klueing uvedl tři rozdíly dějin Rakouské monarchie v 18. století, které by měly tuto otázku zodpovědět:

- rozdílný vznik absolutismu v habsburské monarchii
- Jedinečná role *rakouskokatolismu* a katolické církve v Rakousku a zemích rakouské monarchie
- Vztah Rakouských zemí k svaté říši římské

Klueing se domnívá, že se v habsburské monarchii absolutismus nikde neprojevil na podobné úrovni jako v jiných evropských zemích, ve kterých docházelo k občanským válkám, avšak absolutismus v habsburské monarchii vznikl z jiných důvodů. Jednalo se hlavně o integraci nově získaných států, obranu před vnějšími nebezpečími (například turecké nájezdy) a vztahům se svatou římskou říší. Od 18. století se stalo Rakousko velmocí,⁶ jelikož byly v roce 1683 úspěšně potlačeny nájezdy Osmanské říše a díky španělským bojům o dědictví získala habsburská monarchie nová území (velkou část Maďarska, Srbsko, Valašsko, Belgie a Itálie). Při vytváření této velmoci bylo nutné integrovat všechny tyto země do Rakouské monarchie a to i přes rozdílné etnikum a církve.

I přes úspěšné odražení Osmanské říše získala monarchie dalšího velkého nepřítele. Jednalo se o Prusko a jeho vládce Friedricha II. Občanské války, které probíhaly například ve Francii jakožto nástroj pro zdolání krize, byly v habsburské monarchii nepoužitelné, jelikož měla země jiné problémy.

⁵ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 3

⁶ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 3

1.1 Osvícenský absolutismus

V 17. a 18. století docházelo k velkým množstvím hospodářských, sociálních i politickomocenských konfliktů. Z těchto důvodů vznikl ideový proud nazývaný osvícenství, který bojoval proti nevědomosti a pověrám. Osvícenství bylo vyznáváno nejen měšťanstvem, ale i vzdělanou šlechtou. Toto období mělo pro dějiny velký význam. Lidé přestali důvěřovat pouze Bohu, nýbrž i rozumu, vzdělanosti, právu a rovnosti před zákonem.

Tento směr vznikl v Anglii a Francii, protože bylo nutné pracovat s problémy ve feudální společnosti, a později se rozšířil po celé Evropě. Jelikož byl tento směr zaměřen i na růst vzdělanosti, začali panovníci uplatňovat reformy se zaměřením právě na osvícenství. Celý tento směr tak napomohl lepšímu vývoji fyziky, biologie, chemie, ekonomie a filozofie. Společnost by podle osvícenců měla být zbavena politické moci církve.

Působením reformací se v Evropě rozšiřoval absolutistický styl vlády, ve kterém je veškerá moc v rukou panovníka. I habsburští panovníci byli představiteli absolutismu. V 18. století se tato forma vlády přeměnila. Vladaři začali uplatňovat nejrůznější reformy právě pod vlivem hlavních myšlenek osvícenství a stávali se z nich osvícení panovníci, kteří ovšem stále měli absolutní moc.

Období vlády Marie Terezie a jejích dvou synů Josefa II. a Leopolda II. je popisováno jako období osvíceneckého absolutismu. Všichni tři vládci uplatňovali nejrůznější reformy, které ztělesňovaly rozkvět habsburské vlády a pokládaly základy moderní střední Evropy. Jejich myšlení bylo uplatňováním základních ideálů tohoto směru. Jejich snahy se objevovaly v proměnách zastaralých institucí, jako například školní reformy, či podřízenost církve státu.

Jelikož bylo nutné zvýšit vzdělanost občanů, byla zavedena povinná školní docházka zajišťující základní vzdělání pro všechny. Reformy soudnictví sjednotily zákony a zrušily mučení.⁷

⁷ ADAMOVÁ, Karolina; SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010, s. 168-170

Jednou ze změn, které osvícenství přineslo, byly i rozdílné názory na vliv církve na společnost. Nejednalo se nadále o Bohem zřízenou nedotknutelnou duchovní organizaci. Panovníci se pokoušeli podřídit církev státu. Kláštery, které nebyly podle panovníka prospěšné, byly sekularizovány a stát získal klášterní majetek.

1.2 Josefinismus

Pojem josefinismus je popis období vlády císaře Josefa II. Na tento pojem se dá nahlížet z širšího pohledu proměny celé společnosti, nebo z užšího pohledu vytváření reforem v církevní oblasti. Je důležité zdůraznit, že josefinismus není žádné hnutí nebo instituce. Jedná se pouze o spojení několika proudů myšlenek, jejichž nápady vznikaly již mnoho let před vládou Josefa II. Dá se ale říci, že to byl právě Josef II., který tyto myšlenkové proudy dovedl ve svém období vlády k největšímu rozmachu. Cesta k tomuto rozvoji byla ale již vytvářena mnoho let předtím, za vlády jeho matky, císařovny Marie Terezie. I tento proud má období vzestupu, vyvrcholení, úpadku, obnovy a doznívání. Za jeho vrcholné období se považuje Josefova spoluvláda s císařovnou Marií Terezií a prvních deset let jeho samovlády. V pozdějších letech nekončí ani za vlády Leopolda II. a k jeho doznívání dochází až v první polovině 19. století.⁸

Na pojem josefinismus se nahlíží z nejrůznějších hledisek. Často bývá považován za projev rakouského reformního katolicismu. Je nutné ale nepodceňovat jiné souvislosti, například politické.

Josefinismus pochází z filozofického hlediska z rané formy osvícenství. Nejedná se ovšem o filozofický směr, nýbrž o souhrn prakticky filozofických, politických, sociálních a právních názorů, které byly praktikovány na vládu a řízení státu za vlády Josefa II. Hlavní myšlenkou tohoto směru je převážně racionalita v praxi i v myšlení a v jejímž čele stojí osvícený monarcha, který není v čele z principu božské podstaty, nýbrž z důvodů reprezentace rozumu.

⁸ PAVLÍKOVÁ, Marie. *Josefínská Praha*. Praha: Pražský sborník historický, 1968, s. 85

Z právního hlediska navazoval na osvícenské právní myšlení, které cílilo na demokratizaci společenského myšlení.⁹

Josef II. vládl již za života Marie Terezie, své touhy po změně ve světové a církevní oblasti mohl však uskutečnit až po její smrti. Pod jeho vládou začal vznikat enormní soudní aparát, vyvíjelo se číslování domů a sčítání lidu, vytvořil patent o zrušení nevolnictví, zasadil se o dozorčí a vyzvědačský systém, rozšířil školský i zdravotní systém a zrušil trest smrti. Tyto a další změny se zasloužily o vytvoření pojmu josefinismus. Tento termín se na církevní rovině zasazoval o jiné reformy, jako například zákon o cenzuře, toleranční patent, zrušení klášterů, manželský patent a uznání práv nemanželských dětí. Tyto zásahy do veřejného života církev velmi popuzovaly a ovlivnily i stav současné církve. Jednotlivým reformám z církevního hlediska se tato práce bude věnovat ještě v dalších kapitolách.

⁹ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 66

2 Vztah církve a státu

Josefinismus a přívrženci tohoto myšlenkového proudu se rozhodně nepokoušeli o zničení církve, i přesto, že to tak občas mohlo působit. Již rozdílná definice pojmu církev zobrazuje, že se zde setkávají dva naprosto odlišné termíny. I přesto, že neexistuje přesný pojem definující církev, je možné dohledat v oficiálních dokumentech katolické církve vymezení tohoto konceptu, popisující církev jakožto *"svátost neboli znamení a nástroj vnitřního spojení s Bohem a jednoty celého lidstva"*.¹⁰

Na církev je také nahlíženo, stejně jako na stát, jakožto na samostatnou společnost. Církev byla vytvořena pro nadpřirozené blaho lidstva a jen ona sama vlastní způsoby, jak tomuto účelu dopomoci. Z těchto důvodů nepotřebuje církev další společenství, která by jí dopomohla dosáhnout svých cílů. Jedná jakožto nezávislé společenství stejným způsobem, jakým se chová stát. I přesto existují oblasti, ve kterých se tato společenství překrývají a jsou tedy řízena nejrůznějšími smlouvami či konkordáty. Z tohoto pohledu je samozřejmě pochopitelné, že se církev pokouší nejrůznějšími ujednáními o rozšíření svého vlivu.¹¹

Podle názorů zastánců josefinismu může církev děkovat za svůj vliv a světskou moc dřívějším slabým panovníkům, kteří nevěnovali dostatečnou pozornost rozsahu své moci v této oblasti, což vedlo k částečnému posunu mocenských a majetkových nároků. Tyto již dříve vzniknuté chyby by měly být znovu napraveny josefínskými církevními reformami a upraveným vztahem mezi církví a státem.¹²

Pro příznivce josefinismu nebylo pochyb o existenci Boha nebo nutnosti náboženství umocňujícího v lidech pocit bezpečí a štěstí. Považovali církevní privilegia za příliš rozsáhlá a dle jejich názoru by měla církev postoupit do své původní podoby a účelu. Všechny záležitosti netýkající se pouze víry a ducha by se měly podřídit kontrole státních orgánů, aby mohlo dojít k účelnému sjednocení

¹⁰ HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Plzeň: Západočeská univerzita, Právnická fakulta, 1997, s. 25

¹¹ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 1-2

¹² RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 2

státu a církve. Nešlo však pouze o snahy přimět církve k ustoupení do původní podoby, byl také učiněn pokus o uplatnění vlivu na církve s cílem vybudovat státní církve, kterou nelze ovlivnit zvenčí a která jedná v zájmu státu a podléhá státní, nikoliv papežské kontrole. Vedoucí role ve státní církvi by stejně jako dříve byla dána katolíkům.

Habsburkové udržovali úzké spojení s římskokatolickou církví, jelikož to bylo považováno za soudržnou sílu v habsburské monarchii složené z více států. Od počátků 18. století ovšem začalo docházet k výraznému omezení církve převážně v majetkových záležitostech, jelikož opakovaně přibývaly státní finanční krize. Proto například Karel VI. zakázal církvi roku 1723 nabytí nových nemovitostí a dal vzniknout amortizačním zákonům, které i přes nejrůznější výjimky platily až do roku 1855.¹³

Za vlády Marie Terezie a i celá desetiletí předtím byla v habsburské monarchii dominantní pouze římskokatolická církev. V roce 1648 po vestfálském míru vzniklo ustanovení, které umožnilo každému panovníkovi určit si vyznání své země. Lidé (vyjma židů) museli být součástí některé z uznávaných křesťanských církví. Již v 17. století začala být velkým ekonomickým problémem emigrace z náboženských důvodů. V 18. století bylo potřeba najít řešení, které by se touto problematikou zabývalo. Císařovna ovšem odmítala dát náboženskou svobodu obyvatelstvu rakouských zemí. I přes to, že byla Marie Terezie silně nábožensky založená, zakázala roku 1747 vizitace papežských nunciů a později i vyhlašování papežských bul. Roku 1753 nebylo církvi povoleno prodávat voskové svíce a obětní figurky, jelikož se panovnice snažila podporovat občanské voskaře před konkurencí. Zároveň se zasadila o vymícení exorcismu, proto tyto záležitosti nadále vyšetřoval politický úřad, aby se vyhnulo případným podvodům. Zároveň zakázala vybírání tzv. zpovědních krejcarů, které sloužily jako jeden z příjmů kněžstva. Velkou problematiku pro tehdejší ekonomiku hrálo velké množství církevních svátků a polosvátků, jelikož občané habsburské monarchie v tyto dny nepracovali. Jejím cílem ovšem nebylo církve omezovat, ale

¹³ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 18

rozvíjet. Proto zřídila několik biskupství na Moravě a v dalších zemích monarchie.¹⁴

Marie Terezie si jako vládkyně uvědomovala, že je nutné provést reformu církve a moderní stát v 18. století by měl mít o takovou reformu velký zájem.¹⁵ Za její vlády byl omezen vznik nových klášterů a byl zaveden numerus clausus pro přijetí nových členů duchovenstva. Církevní soudy měly také výrazně méně pravomocí, které byly omezeny v majetkových věcech a svěřeny do rukou zemských soudů. Marie Terezie se rovněž zasadila o příkaz, ve kterém byli duchovní nuceni vést korespondenci s papežskými úřady jen prostřednictvím státní rady.¹⁶

¹⁴ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 14-23

¹⁵ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy: 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945, s. 14

¹⁶ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 20

3 Osobnost Josefa II.

Josef II. je považován za velmi kontroverzního habsburského panovníka. V literatuře je možné najít popisy jeho velkolepých politických a reformačních úspěchů, ale i nenávislné texty proti málo věřícímu vladaři, který - jak bývá často zdůrazňováno - předběhl svou dobu. Josef II. ve svém období vlády vytrvale prosazoval reformy v církevní oblasti a dovedl josefinismus až na vrchol. Je to díky jeho asertivní vůli, že se církev změnila v takovou, jakou ji známe v dnešní době. Josef II. se narodil 13. března 1741 ve Vídni a za kmotra měl papeže Benedikta XIV., který mu během prvních reforem za vlády Marie Terezie ukázal svou otevřenost a hrál důležitou roli při realizaci těchto reforem. Marie Terezie byla přísně věřící ženou, a proto pro ni bylo velmi důležité, aby její děti byly vychovány v katolické víře. Významnou roli ve vladařově vývoji hrál rakouský právník a filozof Martini, který zastupoval své názory na přirozené právo a katolické osvícenství. Josef II. se o problémy mezi církví a státem zajímal již od útlého věku, ale průlom přišel až po smrti jeho matky. Ve svém stylu vládnutí se rozhodl pokračovat ve šlépějích svého prastrýce Josefa I., který vládl v letech 1705-1711, jelikož oba měli jasnou představu o vládnutí podle osvícenských myšlenek.¹⁷

Pro Marii Terezii bylo velmi důležité, aby Josef II. získal co nejlepší vzdělání. Výchova budoucího vladaře ale velmi trpěla nedostatkem silných osobností mezi pedagogy, kteří by inspirovali a zaujali velmi inteligentního chlapce. Nedařilo se ho zaujmout ani literaturou, ani vážnější látkou. Učil se latinsky, německy, historii, krasopis, zeměpis, náboženství, matematice, později ještě i filozofii, etice a právu. Díky jeho výborné paměti dosáhl pozoruhodných znalostí, ovšem bez schopnosti dobře se slovně či písemně vyjadřovat. Již ve dvaceti letech, poté, co uzavřel svůj první sňatek s Marií Luisou, dcerou bratra španělského krále Ferdinanda VI., předložil své matce dokument, ve kterém představil rozhodující bod svého programu, v němž se snažil snížit privilegia šlechty, začlenit lépe Maďarsko do monarchie a zlepšit tehdejší ekonomiku.¹⁸

¹⁷ FRAIS, Josef. *Reformy Marie Terezie a Josefa II. nejen v českých a moravských zemích*. Třebíč: Akcent, 2005, s. 86

¹⁸ SCHMIDT-WEISSENFELS, Eduard. *Císař Josef II.* Praha: I. L. Kober, 1862, s. 40

Ačkoliv se Josef II. stal spoluvladařem již v roce 1765, jeho matka vládla pevnou rukou a on tak nedokázal prosadit všechny své myšlenky pod její převahou, i přesto, že se snažil zasahovat do státních záležitostí a zlepšit postavení nekatolíků. Josefovy snahy většinou selhaly kvůli přísné náboženské víře jeho matky. Přestože byl císař Josef II. známý a dokonce často i opovrhovaný pro své reformy, zanechal výrazné stopy na světské úrovni. Postavil nemocnice, domy pro chudé, sirotčince, zrušil nevolnictví a trest smrti. Zároveň přeměnil habsburskou monarchii na centralizovaný stát státní správy s účinným administrativním aparátem, vytvořil reformu o manželství a odstranil právní nevýhody pro nemanželské děti.¹⁹

Další část této práce popisuje reorganizaci a definici státu na prvním místě a podřízenost církve. Hlavní pozornost je věnována tématice tolerančního patentu, odpojení se od vlivu Říma a zahraničních náboženských představených, reorganizaci farností, řádů a klášterů. Tato problematika byla kontroverzní už v období vlády Josefa II., ale vyvolávala rozruch i mnohá desetiletí později.

3.1 Vliv Marie Terezie

Tato významná habsburská panovnice se narodila 13. května 1717 ve Vídni a byla nejstarší dcerou císaře Karla VI. a Alžběty Kristýny Brunšvické. Jelikož neměl Karel VI. po dlouhou dobu žádné děti, rozhodl se roku 1713 vydat tzv. Pragmatickou sankci, která určovala následnictví na habsburský trůn pro jeho děti mužského i ženského pohlaví. Marie Terezie byla vychovávána jezuity a byla vedena ke znalostem náboženství, jazykům a historii. Jelikož se Karel VI. dočkal pouze jediného potenciálního mužského dědice, syna Leopolda Jana, který ovšem zemřel v sedmi měsících, usedla Marie Terezie po smrti svého otce roku 1740 na trůn.

Poté, co Marie Terezie převzala v roce 1740 trůn po svém otci, musela dlouhá léta válčit o toto právo na trůn. V následujících osmi letech vedla Marie Terezie války proti Prusku, Francii a Sasku. Tyto země uplatňovaly svůj nárok na

¹⁹ WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 127

trůn po Karlu VI. Hned v začátcích své vlády ovšem ztratila území Slezska a menší části Itálie. Během spoluvlády s jejím manželem Františkem I. Štěpánem v monarchii probíhala takzvaná sedmiletá válka, ve které se ale nepodařilo získat ztracené území zpět, což silně ovlivnilo ekonomiku celé monarchie.

Důležitější než teritoriální změny v habsburské monarchii je ale modernizace a centralizace celého území, která bývá popisována jako osvícenský absolutismus. Od 18. století měla na vládu velký vliv myšlenka o důležitosti pro dobro státu a jeho obyvatel.²⁰ Od této doby probíhaly snahy o zjednodušení administrativy a centralizace státu. Nedošlo ale k protikladu absolutismu, nýbrž k jeho pokračování a vrcholu. Obyvatelé i nadále patřili k poddaným státu, ve kterém nedocházelo k žádnému dohledu, ale získávali určitá práva jako například církevní toleranci. Z tohoto důvodu je důležité zdůraznit důležitost slova osvícenský v sousloví osvícenský absolutismus. Osvícení byli v první řadě vládcí, kteří mysleli moderněji, než jejich předchůdci. Mnoho bodů politiky Marie Terezie přesto neodpovídaly žádným myšlenkám osvícenství. I přesto bylo období vlády Marie Terezie první významnou periodou přetvářející se monarchie.

Pro život Marie Terezie měla církev i tradice velký význam a církev považovala za stabilní oporu světa. Velmi často nesouhlasila s Josefovými pochybnostmi o důležitosti církve, jelikož s ní Josef II. nesdílel názor, že má moc přidělenou od Boha. Jejich spoluvláda byla pro rozdílné názory ohledně církve velmi komplikovaná, protože Josef II. přistupoval k reformaci státu osvícenským způsobem a Marie Terezie nadále konzervativně inklinovala ke katolickým myšlenkám a moderní osvícenské názory zcela nepřijímala.²¹

Na tomto místě by neměl být opomenut vztah vládkyně k jejímu muži Františku I. Štěpánovi. Měl velký organizační talent a na rozdíl od jeho manželky měl blízko k myšlenkám svobodných zednářů. Z důvodu jeho ekonomických zájmů získal během svého regentství i nezanedbatelně vysoký osobní majetek, který dopomohl jeho následovníkovi, císaři Josefu II., zaplatit státní dluhy.

²⁰ VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln:Heyne, 2004, s. 155

²¹ MAGENSCHAB, Hans. *Josef II revolucionář z boží milosti*. Praha: Brána, 1999, s. 74-75

Již v roce 1764 byl Josef II. korunován římským králem a po smrti svého otce zůstal společně se svou matkou spoluvládce habsburské monarchie. Až po její smrti 29. listopadu 1780 se stal vládcem této monarchie. Jelikož velmi brzy rozpoznal slabiny celé monarchie, rozhodl se pokračovat v reformní politice své matky.

3.2 Počátky osvícenských reforem

Na tomto místě krátce představím nejdůležitější reformy Marie Terezie, co se církevní oblasti týče. Již za její vlády docházelo k reformním činnostem, ve kterých se protínaly kompetence církve a státu. Dalo by se říci, že k reformám docházelo v oblastech, které z pohledu státu ořezávaly pravomoci církve. K reformám za vlády Marie Terezie docházelo velmi váhavě a ze začátku vždy s ohledem na papeže a jeho souhlas. První zárodky reformy byly znatelné již roku 1742, když mladá arcivévodkyně ještě během rakouské války o dědictví založila státní, dvorní a domácí kancelář, které okamžitě rozhodovaly o mimopolitických záležitostech. Založení těchto kancelářů bylo zároveň prvním usnesením, které vedlo k institucionálnímu oddělení vnitřní a vnější politiky. Silně inspirovaná myšlenkami absolutismu se Marie Terezie otočila proti zbytečně plýtvajícímu životnímu stylu baroka - i když s menší silou než její syn Josef II. Marie Terezie se držela myšlenky, že je vládce zodpovědný za své poddané a má své povinnosti vůči státu a jeho občanům - i přesto je zde vidět znatelný rozdíl stylu vlády, oproti jinému vládcovi této doby Friedrichu II., který se sám popisoval jako "první služebník státu".²²

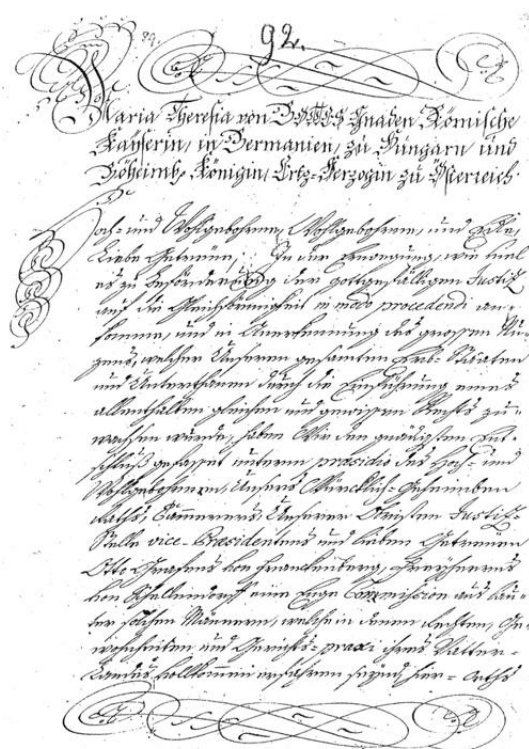
Pro další vývoj habsburské monarchie byla velmi důležitá státní a správní reforma podle pruského vzoru. Marie Terezie se pokoušela i o snížení moci šlechty. Především tomu měla posloužit nově zavedená všeobecná berně,²³ která platila i pro šlechtu. Jako základ jí k tomu sloužil tereziánský katastr, který zaznamenával majetky občanů. Roku 1749 byl také vytvořen nejvyšší justiční úřad. Jako základ pro stále více centralizovanou správu monarchie se vytvořil

²² VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln:Heyne, 2004, s. 157

²³ ŠAMALÍK, František. *Úvahy o dějinách české politiky od reformace k osvícenství*. Praha: Victoria Publishing, 1996, s. 233

jednotný právní systém. Problémem ale zůstávaly rozdílné právní i náboženské tradice jednotlivých států uvnitř monarchie.

Jelikož v habsburské monarchii docházelo k nejednotnosti práva, bylo nutno jej unifikovat. V únoru roku 1753 bylo nejvyšším kancléřem Haugvicem na základě vůle panovnice Marie Terezie oznámeno, že je zřízena komise pro vypracování společného zákoníku pro země české a rakouské, který bude nazván *Codex Theresianus*. Práce na kodifikaci tohoto kodexu trvaly až do roku 1768.²⁴

obrázek č. 1²⁵

Zároveň byl ve stejném roce vydán i trestní zákoník tereziánský - *Constitutio Criminalis Theresiana*,²⁶ čímž došlo k ucelení jednotlivého práva celé monarchie, vyjma Maďarska,²⁷ a také došlo s povolením papeže ke snížení počtu klášterů.

²⁴ SCHELLEROVÁ, Ilona; SCHELLE, Karel. *Vývoj kodifikace občanského práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1993, s. 6-8

²⁵ Codex Theresianus. In: SOJKA, Jaroslav. *Codex Theresianus, sepsaný na základě nejmilostivěji povoleného návrhu*. In: *Codex Theresianus*. Brno: Masarykova univerzita. [online]. 2009 [cit. 20. února 2021]. Dostupné z WWW: <https://is.muni.cz/elportal/estud/praf/ps09/codex/web/index.html>

²⁶ VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 2004, s. 55

²⁷ VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln:Heyne, 2004, s. 157

V agrárním sektoru se zajímala především o zemědělce a snažila se potlačit nevolnictví, které ale zrušil až její syn vydáním patentu o nevolnictví v roce 1781. Zároveň vytvořila krajské úřady jakožto ochranné instance před krutostí šlechtických a církevních panovníků. Další důležité reformy zavedla v armádě. Došlo k její reorganizaci a přetvoření podle pruského vzoru.²⁸ V této návaznosti byla například vytvořena vojenská akademie ve vídeňském Novém městě v roce 1757. Jednou z nejvýznamnějších a nejzásadnějších reforem její vlády je ale reforma školní. Právě na začátku éry vlády Marie Terezie se vzdělávání v habsburských zemích nenacházelo v nejlepším stavu. Hlavní myšlenkou, která ovlivnila její snahy o zlepšení této situace, byla snaha o vyřešení problémů s pověrami, které ovlivňovaly myšlení a chování občanů.²⁹

Hlavní pozornost se uplatňovala na zestátňování a sekularizaci školství. Marie Terezie úspěšně vložila vzdělání do rukou státu namísto církve. Pro Marii Terezii byly reformy zasahující i do církevní oblasti velkým problémem kvůli její víře, ale zároveň věděla, že jsou změny nutné.

Za její vlády došlo k 164 reformám a vyhláškám, z nichž osm patřilo i do církevní oblasti, jedná se o izolaci tuzemské církve od Říma, církevní justici, církevní finance, školní reformu, klášterní reformu, duchovní reformu, liturgické zvyky, pověry a způsob pohřbívání.³⁰ V této oblasti hrála důležitou roli osobnost státního kancléře Kaunitze, který měl vliv i v období vlády Josefa II. Podařilo se mu přenést vlastní zájmy a cíle, ve státním smyslu, na císařovnu a skrz vhodné formulace tyto snahy i prosadit.

Marie Terezie, která byla velmi silně věřící a žila podle katolických principů, mu často zanechala volnou ruku a věřila, že tyto reformy budou provedeny k blahu církve. V další kapitole se budu věnovat osobnosti kancléře Kaunitze a jeho vlivu na církev a politiku. Jeho chování mělo totiž velký vliv na vytváření reforem, které ovlivnily i josefinismus a rozhodování v oblasti reforem Josefa II.

²⁸ VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln:Heyne, 2004, s. 158

²⁹ VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln:Heyne, 2004, s. 158

³⁰ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 42

3.2.1 Vliv knížete Kaunitze na vládu Marie Terezie a Josefa II.

Václav Antonín z Kaunitz a Rietbergu převzal v roce 1753 pozici státního kancléře a vedení rakouské zahraniční politiky. V začátcích jeho úřadu ještě nikdo netušil, jaký vliv bude mít na rakouskou, především církevní, politiku. V prvních letech svého působení v úřadu působil dojmem, že je jeho hlavním cílem dobrý vztah s papežským stolcem. Kaunitz se z důvodů svých častých služebních cest zajímal o nové teologické a filozofické směry, které následně přetvořil do teorie, o které byl přesvědčen, že by mohla vyřešit problémy mezi státem a církví. Dá se říct, že se tato řešení nezakládala na kompromisech, ale na církevně politické doktríně, která by rozdělila samostatnost církve od státu.³¹

Kaunitz viděl problémy mezi státem a církví ze strany církve, jelikož církev nadále neoplývala svou původní ryzostí a podstatou. Bylo podle něj nutné, aby se církev vrátila ke svému původnímu účelu a vzdala se některých svých nároků.³²

Vytvořil tedy krátký program, ve kterém určil, která práva by měla církev mít. Podle něj měla církev tyto pravomoci:

1. proklamace církevních zásad a učení Kristovo
2. darování svátostí
3. duševní pomoc křesťanům
4. darování přebytečných svátostí
5. mimořádné bohoslužby
6. péče o vnitřní disciplínu a duchovní zvyky³³

Nový přístup k církvi, i když jen v mírnější formě, byl znatelný již v roce 1760, kdy došlo ke jmenování biskupů v Como. Kaunitz byl potěšen, že byl jmenován prelátem, který měl plnou důvěru císařovny, ale také poukázal na to, že by člověk neměl očekávat jmenování bez doporučujícího dopisu císaře. Tato

³¹ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 34

³² MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 368-384

³³ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 373

poznámka byla však novým papežem Klemensem XIII. a jeho vládou ignorována, jelikož nebyl souhlas vlády svázán konkordátem. V roce 1762 byl jmenován nový biskup v Mantově a biskupský úřad v Como byl znova obsazen. I přes očekávání nebylo zohledněno císařské písemné doporučení, přestože mezi státním kancléřem a svatým stolcem probíhaly korespondence. Kancléř se rozhodl pro vyšší cíl, a sice zbavit církve moci.³⁴

V období spoluvlády Josefa II. a Marie Terezie se velmi významně debatovalo o postavení nekatolíků v habsburské monarchii. Roku 1777 totiž přislíbili valašští duchovní vydání tolerančního patentu v případě, že lidé přiznají svou skutečnou konfesi. Protože se k nekatolické víře přiznalo velké množství obyvatel, nastal pro Marii Terezii problém, jelikož muselo dojít ke spokojenosti všech občanů. Kancléř Kaunitz zde velmi významně zasahoval do rozhodování obou spoluvládů, celá situace se ovšem vyřešila až po smrti Marie Terezie, kdy byl roku 1781 vydán toleranční patent.³⁵

Kancléř Kaunitz, který byl rádcem Marie Terezie i Josefa II. byl toho názoru, že má vládce plné právo a dokonce i povinnost zásahu do církevních záležitostí ve všech oblastech, které jsou pouze přídatnou součástí víry a jsou lidským výmyslem, jakožto například zdokonalování vzdělání církevních činitelů.³⁶

Kancléř Kaunitz měl nezanedbatelný vliv na vládu obou císařů a oba vládcí mu velmi důvěřovali a jeho názory i myšlenky se promítly do reforem obou panovníků.

³⁴ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 51

³⁵ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 95

³⁶ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 257

3.3 Období spoluvlády

V posledním desetiletí vlády Marie Terezie se hlavní pozornost soustředila právě na reformy katolické církve. Církevní majetek byl zabrán a církevní azylové právo a inkvizice byly zrušeny. Poté, co došlo k rozpuštění řádu, byly učiněny pokusy omezit vytváření řádu jinými způsoby. Toho mělo být dosaženo zvýšením profesního věku pro výkon povolání. Kaunitz v náboženském řádu viděl i pozitiva, jako například péče o potřebné a nemocné, přesto se je snažil co nejvíce omezovat. Odůvodnil to hlavně tím, že jsou tyto řády a jejich členové velkou zátěží pro stát, a tedy i pro jeho obyvatele. Řád měl majetek, který se neustále zvětšoval. Členové církve navíc žili jako obyčejní občané, ale byli osvobozeni od některých zátěží, například finančních, které museli ostatní občané hradit. Církev také rekrutovala lidi, kteří byli dále postrádáni v ekonomice a zemědělské sféře. Byl tedy zvýšen profesní věk, což mělo i výhody, jelikož pokud se osoba ve vyšším věku rozhodla pro vstup do církve, měla již vyučenou i jinou práci a navštěvovala státní školu, což znamenalo, že se ke státu chovala benevolentněji. Kaunitz tedy požadoval, aby se vstupní věk zvýšil z 16 na 24 a profesní věk na 30 let. Císařovně se tento věk zdál ale až příliš vysoký, proto ho stanovila na 21 respektive na 24 let. I tak na sebe přitahovala nelibost papeže, který proti tomu protestoval nejsilnějšími možnými způsoby. Císařovna sdělila kancléři papežův nesouhlas, který jím byl natolik uražen, že se Marie Terezie rozhodla mu v této oblasti nechat volnou ruku.³⁷

26. srpna 1771 byl soudním výnosem zastaven tok peněz církevním řádům. Od této chvíle bylo mužským a ženským řeholním kandidátům povoleno vnášet do kláštera pouze takovou částku, která byla stanovena státem, aby nebylo nutné sledovat postup dalších světských majetků do rukou duchovenstva. Dále bylo zakázáno získávat majetek prostřednictvím závětí nebo darů. Roku 1775 byly zároveň zrušeny zemské pokladny, které připravily provinční řády o další majetky a zemští představitelé již neměli přístup k penězům a majetku jednotlivých řádů. To mělo především zastavit tok peněz do zahraničí. Došlo také k rozpuštění dalších řádů a jejich majetek šel, jako v případě zrušení jezuitského

³⁷ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 3

řádu, do státní kasy. Kromě toho byly také příjmy ze zisků soli v českých zemích přidány do státních peněz.³⁸

Účelem těchto opatření byla snaha o zabránění hromadění církevního majetku, či snížení stávajícího množství. Dalším cílem těchto reforem bylo posílení domácí ekonomiky prostřednictvím opatření, která by měla zabránit přesunu peněz do církevních majetků a omezení darů a almužen všeho druhu, aby peníze zůstávaly nadále majetkem občanů.³⁹

3.4 Spory o toleranci

Dalším důležitým bodem, který se objevil ve vládním programu Marie Terezie, bylo provedení toleranční reformy. Státní kancléř Kaunitz se pokusil toleranční patent navrhnout, neprošlo mu to ovšem u Marie Terezie a byl odmítnut i Josefem II. Přestože Marie Terezie nesouhlasila s vedením katolické církve, byla stále oddanou katoličkou, která se nechtěla odchýlit od svého stanoviska na církevní toleranci. V roce 1777 se poprvé objevilo na Moravě několik tisíc lidí, kteří vyznávali protestantismus. Císařovna byla touto situací šokována a okamžitě zřídila komisi k řešení tohoto problému. Dále požádala o radu svého syna Josefa II. a státního kancléře Kaunitze. Komise byla toho názoru, že kromě zvýšení náboženské výuky by také měla být použita armáda, aby se zabránilo možným shromažďováním, či podněcováním. Císařovna chtěla ale nejdříve dosáhnout smíru bez použití armády. Pokud se tak nestane, zákon stanovil, že budou viníci přísně potrestáni, vyhnáni ze svých domovů, jejich děti jim budou odebrány a viníci přesunuti do Maďarska. Josef II. i Kaunitz viděli situaci zcela odlišně. Josef II. se právě nacházel na služební cestě ve Francii a způsob, kterým jeho matka chtěla tuto situaci řešit, se mu nelíbil. Vyslovil se pro toleranci vůči lidem různého vyznání za předpokladu, že budou žít podle principů státu a budou přispívat do státní ekonomiky. Podle státního kancléře nebylo řešení, které komise navrhla v souladu se smyslem křesťanství. Použitím

³⁸ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 18.

³⁹ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 43

síly nemůže být nikdo nucen myslet jinak. Kaunitz i Josef II. sdíleli názor, že toleranční politika není pro stát ohrožením. Později se císařovna rozhodla pro tichou toleranci. Byl to pouze začátek, ale ne řešení, jelikož již v roce 1780 se další tři maďarské farnosti otevřeně rozhodly pro protestantismus. I v této situaci požádala Marie Terezie státního kancléře Kaunitze o radu. Ten císařovně předal patentový návrh, který obsahoval občanskou toleranci, to však Marie Terezie považovala za zbytečné.⁴⁰

Smrtí císařovny v roce 1780 otázka tolerance, stejně jako celá vláda přešla na nového vládce, císaře Josefa II. Císařovna Marie Terezie vládla dlouhé funkční období, během něhož došlo k mnoha úspěchům i neúspěchům. V jejích rozhodnutích hrála velkou roli její víra, jak v domácí, tak i zahraniční politice. Byla to zbožná a oddaná katolička, i přesto došlo za její vlády k rozchodu s církví. Na tuto situaci měl velký vliv státní kancléř Kaunitz, který velmi ovlivňoval názory panovnice. Po její smrti nastoupil na trůn Josef II., který zformoval vztah církve a státu velmi reformním způsobem.

⁴⁰ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 46-62

4 Reformy Josefa II.

Josef II. se těší naprosto rozlišnému historickému posuzování své osoby. Jak již bylo zmíněno výše, Josef II. vládl již mnoho let společně s jeho matkou císařovnou Marií Terezií, avšak své církevní reformy mohl skutečně rozvíjet až ve své samostatné vládě. Z důvodů ukvapenosti a radikálnosti jeho reforem, které vytvářel za svého panování, byl Josef II. velmi nepopulárním a dokonce nenáviděným panovníkem. Na konci jeho vlády se dokonce rozhodl některé své reformy odvolat. Velké množství jeho reforem bylo nedomyšlených. Jedná se například o pohřbívání nebožtíků bez rakví pouze do pytlů, což způsobilo velkou vlnu nevole.⁴¹

Od konce 19. století byl ale považován za velmi pokročilého nástupce osvícenského absolutismu. Zároveň to byl jeden z nejvýznamnějších reformních vládců habsburské monarchie. Po smrti jeho matky Marie Terezie v roce 1780 následoval její reformní stopy, i když znatelně radikálněji a často také praktičtěji. Již 2. ledna 1766 vytvořil dokument s názvem *"Denkschrift - Schilderung des Zustands des österreichischen Monarchie mit umfassenden Reformüberlegungen"*,⁴² ve kterém se zajímal o zaznamenání stavu rakouské monarchie a možné reformy, které by vedly ke zlepšení struktury státu. K tomu také vytvořil návrhy reforem v oblasti správy, hospodářství, militarizace, vzdělání a církve, které následně ve své vládě uplatnil. Jeho představa o efektivní politice byla uskutečnitelná pouze s dalekosáhlými reformami ve všech státních oblastech. Malé zásahy by podle něho mohly krátkodobě vytvořit iluzi zlepšení, avšak rozsáhlejší reformy by měly mnohem významnější dosah. Jeho sociální opatření vedla ke zlepšení života poddaných pracujících v zemědělské sféře, čímž se významně zasadil o modernizaci celé monarchie. Jeho styl vlády se velmi lišil od předchozích. Vydával se na inkognito cesty, aby co nejlépe poznal občany a stát, čímž poznal problémy a pomocí zahraničních institucí si vytvořil způsoby, jak tyto problémy řešit.⁴³

⁴¹ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 27

⁴² KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 88-107

⁴³ Nejčastěji na cestách vystupoval Josef II. pod jménem hrabě Falkenstein.

První velké reformy provedl Josef II. v oblasti hospodářství a daní. Kvůli neustále rostoucím nákladům z důvodů válek a státním zadlužením byla v roce 1780 celá monarchie zadlužena v rozsahu 298,4 milionů guldenů. Aby snížil výdaje a dluhy, vytvořil mnohá opatření, která ale v prvních letech nepřinášela žádná zlepšení, což se ovšem v budoucnosti změnilo.

V církevních záležitostech provedl Josef II. velké množství změn a ještě více zpřísnil státní dohled nad církví. Jeho snahy o reglementaci církevního života se odrazily i v liturgických oblastech. Určil, která neděle má být věnována slavení mše z výročí posvěcení kostela, výrazně omezil počet církevních svátků a provedl mnohé zásahy do liturgického kalendáře. Určil, kolik svíček má být rozsvíceno na oltáři a dokonce zakázal pohřbívání v rakvích z důvodů šetření dřeva a nahradil tyto rakve pytli, což způsobilo obří nevoli napříč obyvatelstvem habsburské monarchie a císař byl nucen tento zásah odvolat.⁴⁴

⁴⁴ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 21

5 Náboženská tolerance

Po mnohá desetiletí panovala v habsburské monarchii pouze římskokatolická církev. Oficiálně existovat nemohly jiné církve až do roku 1781, kdy byl císařem Josefem II. vydán toleranční patent. V evropských zemích změnilo situaci vytvoření ustanovení vestfálského míru v roce 1648, které verifikovalo tzv. *ius reformandi*.⁴⁵ Každý občan daného státu měl povinnost být součástí některé ze státem uznávaných křesťanských církví.⁴⁶ Pokud občan vyznával jiné náboženství, než panovník dané země, ale stále plnil náboženské povinnosti, nebylo nadále problémem držet se své původní víry. V případě neudělení výjimky k vyznávání jiné konfese získali možnost vystěhovat se ze země, nebo byli v tichosti akceptováni. Jinak tomu avšak bylo v habsburské monarchii. Císař Ferdinand III. uplatňoval *ius reformandi illimitatum*, což bylo neomezené právo prosazování panovníkovy konfese. Vladař zároveň neumožnil pro habsburskou monarchii toleranci, jelikož byla nekatolická vyznání z právního hlediska nelegální. V habsburské monarchii byla tedy konfese zákonně stanovena a její dodržování bylo systematicky vymáháno a občané měli povinnost se této skutečnosti podrobit.⁴⁷

V 18. století ovšem stále významněji narůstala různost názorů a vyznání. Jelikož docházelo k přesídlování občanů do rozdílných koutů monarchie, ať už z důvodů uplatnění *ius reformandi*, či využívání osídlovací politiky z potřeby rozvoje hospodářské prosperity státu, nebyli noví osídlenci obvykle stejného vyznání jako panovník vládoucí v daném území. Jelikož bylo z hospodářského hlediska nutné tyto oblasti co nejefektivněji osídlovat, byla tato situace často přehlížena a docházelo k velmi časným výjimkám.⁴⁸

Toleranční patent vznikl hlavně z důvodů zapojení nekatolíků do systému, jelikož se monarchie obávala tajných kontaktů nekatolíků s Pruskem.⁴⁹ Pro Josefa II. byla náboženská svoboda velmi důležitá. Její vyhlášení se pokoušel

⁴⁵ Právo každého panovníka o určení jednotného vyznání pro své území.

⁴⁶ Výjimkou bylo židovské vyznání.

⁴⁷ I zde platila výjimka pro židy, jelikož tvořili zvláštní skupinu závislou na milosti panovníka.

⁴⁸ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 13-17

⁴⁹ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 43

uplatnit již v období vlády jeho matky Marie Terezie.⁵⁰ Za vlády své matky nebyl Josef II. schopen prosadit svou politiku tolerance a v posledních letech panování Marie Terezie se tato problematika stávala stále významnější. K protestantismu se začalo otevřeně a svobodně přiznávat stále více území a s velkou rychlostí rostl zahraniční vliv na menší protestantské skupiny. Otázka tolerance nebyla jen náboženská, ale také ekonomická a politická. V důsledcích povstání nebo emigrace občanů přicházel stát o daňové příjmy, které hrály významnou roli pro habsburskou finanční situaci. Mohlo se také zdát, že vnitřní nepokoje a zvýšené počty povstání zobrazují nestabilitu a slabost státu, což samozřejmě nebylo v zájmu Habsburků.

Roku 1777 se pokusili katolíci vylákat na Valašsku tajné evangelíky tím, že vytvořili falešný toleranční patent, který byl dokonce opatřen císařskou pečeti, samozřejmě falešnou. Podařilo se jim dokázat, že se na Valašsku nachází 15 000 tajných evangelíků, kteří se ovšem prokázáním své víry vystavili hrozně toho, že budou pronásledováni. Josef II., se jakožto přívrženec osvícenství rozhodl uplatnit jednu z myšlenek tohoto hnutí, náboženskou snášenlivost.⁵¹ Hned po převzetí vlády v roce 1780 musel tedy Josef II. reagovat na stále narůstající projevy nevole z důvodů nevyřešení dané situace a císař obdržel několik žádostí o náboženskou svobodu, která byla požadována kvůli neustálým konfliktům s katolíky.

Aby nedocházelo ke konfliktu s církví, byl 25. července 1781 vydán dekret k tolerantnějšímu zacházení s křesťanskými menšinami. 28. srpna byl vydán další dvorský dekret, který z praktického hlediska určoval *tichou toleranci*:

„Dokud se bludně věřící poddaní chovají tiše a pokojně, má se jejich návrat k poznání pravého náboženství ponechat pouze neskonalému milosrdenství Božímu a skromnému působení povinností dbalého duchovenstva pomocí přesvědčování a vzdělavatelného obcování. Pokud by se však opovážili jiné odvracet od víry a svádět, mají být popuzovatelé nebo v zemi se potulující

⁵⁰ PEKAŘ Josef. *Postavy a problémy českých dějin*, Praha: Vyšehrad, 1990, s. 188

⁵¹ ŠOLTÉSZ, Štěpán. *Dějiny křesťanské církve*. Praha: Kalich, 1952, s. 107-108

svůdcové podle obecných zákonů zatčeni a potrestáni, kterýžto trest se vyměří podle okolností buď tvrději, nebo mírněji.“⁵²

Česko-rakouská dvorská kancelář, jejíž součástí byl i kníže Kaunitz ovšem s císařovou *tichou tolerancí* nesouhlasila, jelikož se jim nelíbilo, aby měli protestanti stejné pravomoci jako katolíci a obávali se ztráty prosperity státu.⁵³

Josef II. pracoval s návrhy a námitkami česko-rakouské dvorské kanceláře a následně se rozhodl vyjádřit své stanovisko. Nejdříve 6. října projednal ve zvláštní radě publikaci tohoto dokumentu a o všem informoval svým dopisem česko-rakouskou dvorskou kancelář. Následně učinil veřejné oznámení o toleranci 17. října 1781 ve Vídeňském listu (Wiener Zeitung). Celá zpráva byla ovšem vydána uprostřed listů a bez podpisu panovníka i bez nadpisu.⁵⁴

Na tomto místě je důležité připomenout, že i přesto, že byl toleranční patent vydán z vůle císaře, velký vliv hrála i postava Kaunitze, který sám navrhl toleranční patent již za vlády Marie Terezie, byl ale císařovnou i Josefem II. zamítnut.⁵⁵ Když se později Josef II. pokoušel uplatnit své představy o toleranci v praxi, představoval patent státního kancléře Kaunitze výborný základ pro jeho toleranční patent.⁵⁶

⁵² MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 37

⁵³ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 38

⁵⁴ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 41

⁵⁵ Tomuto tématu je věnována kapitola Spory o toleranci.

⁵⁶ MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961, s. 63

5.1 Význam slova tolerance

Osvícenští reformátoři se v 18. století zajímali hlavně o otázku náboženské tolerance. Ta vycházela z humanistických osvícenských ideálů a ze snahy o zamezení odchodu protestantů z habsburské monarchie. Náboženská tolerance se inspirovala podstatou osvícenského učení a i přesto, že nepředstavovala přímý zásah státu do života církve, jednalo se o velký předěl mezi pravomocí církve nad vírou a umožnila i náboženskou nezávislost.⁵⁷

Nekatolická náboženství nebyla do té doby schválena a nebylo vhodné, aby byla katolíky tolerována. Pro tolerovaná náboženství to neznamenal, že by si byla rovna, alespoň ne z náboženského hlediska. Kromě toho je potřeba toleranci nekatolíků chápat jako akt vládcy, který může být kdykoliv znovu zrušen, což znamenalo, že byli tolerovaní závislí na panovníkovi, protože mohli znovu ztratit svá práva. Toleranční patent vedl ke zlepšení stavu náboženství a občanských práv. Došlo k částečné rovnosti nekatolíků s katolíky. Toleranční patent se ovšem liší od náboženské svobody, protože nebyla tolerována veškerá náboženství. Tolerance náboženství se řídila zájmy státu a žádné z přijatých konfesí nesměla ohrožovat existenci či autoritu státu.

V období, kdy se v Evropě vytvářely různé náboženské komunity, čelila multietnická Evropa problému, kdy její obyvatelstvo vyznávalo nejrůznější náboženství. Bylo tedy nutné rozhodnout, zda bude zastupována myšlenka tolerance a jakým způsobem se bude panovník angažovat ve státní církvi a kromě toho povolí i další náboženství, nebo stát uzná všechna náboženství, a tím se stane státem s více náboženskými vyznáními. I přes mnohé pokusy i zavedení tolerance již za vlády Marie Terezie vydal Josef II. toleranční patent, o jeho obsahu bude pojednávat další kapitola.

⁵⁷ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 93

5.2 Obsah tolerančního patentu

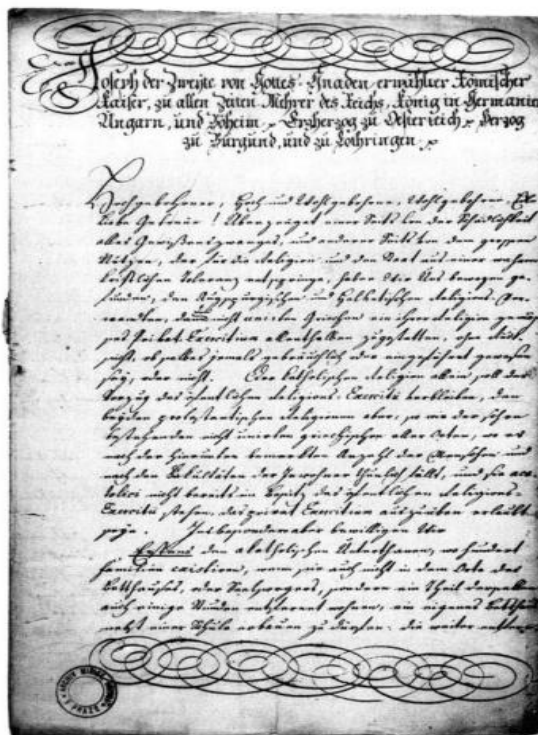
Originální text tolerantního patentu je psán v němčině. Neexistoval dokument tolerančního patentu, ve kterém by byly objasněny všechny body, jelikož pro jednotlivé země habsburské monarchie byly vytvořeny různé patenty. Habsburská monarchie se skládala z více zemí, pro které se lišily i varianty patentů a je tedy lepší hovořit o různých tolerančních patentech. Obsah tolerančních patentů se od sebe ovšem tolik nelišil, byly to jen drobné detaily, které od sebe tyto dokumenty rozlišovaly. Tyto texty se mezi sebou lišily hlavně z rozmanité historie jednotlivých zemí.

Zde je přiložena úvodní část v překlad německého autentického textu tolerančního patentu:

"Veškerým c.k. zemským úřadům.

Milí věrní! Přesvědčení jednak o škodlivosti všeho nátlaku na svědomí a jednak o velikém užitku, kterýž pro náboženství a stát z pravé křesťanské tolerance pochází, viděli Jsme se pohnuty, vyznavačům augšpurského a helvetského náboženství, pak nesjednoceným řeckým soukromé vykonávání jejich náboženství všude povoliti, bez ohledu na to, jestli toho kdy stávalo anebo kdy zavedeno bylo čili nic. Katolickému náboženství samojedinému má přednost veřejného náboženského vykonávání zůstatí, obojímu protestantskému náboženství však, jakož již stávajícímu nesjednocenému řeckému má na všech místech, kde se to podle níže uvedeného počtu lidí a podle možnosti obyvatelů učiniti dá, a nekatolíci práva veřejného vykonávání náboženství nepožívají, soukromé vykonávání dovoleno býti [...]"⁵⁸

⁵⁸ FRANK, Gustav. *Toleranční patent císaře Jozefa II. dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů*. Vídeň: C.k.evangel.vrchní církevní rada, 1881, s. 28

Obrázek č. 2⁵⁹

Je potřeba poznamenat, že je kladen důraz především na náboženství, aby se tak vyhnulo možnosti obviňování státu z vlastních zájmů. I přesto se nejdříve Josef II. pokoušel zavést toleranci v tichosti, později ovšem císař zjistil, že je nutné tuto toleranci veřejně ohlásit. V prvním zveřejnění tolerančního patentu 17. října 1781 ve vídeňském listu, které bylo datováno na 13. října 1781, ačkoli finální verze byla dokončena až 20. října 1781 byl toleranční patent představen ve zjednodušené verzi sedmi oddílů.⁶⁰ V Čechách byla císařem Josefem II. povolena pouze dvě protestantská vyznání, jelikož se stále obával možnosti obnovení husitských bojů.⁶¹

⁵⁹ Začátek rukopisného textu tolerančního patentu, který obdrželo české zemské gubernium v Praze 28. října 1781. In: Melmuková MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 45

⁶⁰ NEUNLINGER, Ludwig. *Kaiser Joseph II. und die Toleranz*. Wien: Stadt Wien, 1981, s. 14

⁶¹ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 48

Obrázek č. 3⁶²

V prvním oddílu bylo nekatolickým poddaným povoleno, aby si postavili své modlitební domy, pokud jejich komunita dosahovala více než sto rodin. Zároveň jim bylo umožněno zakládat své vlastní školy. Modlitebny ovšem musely dodržovat předpisy týkající se převážně exteriéru budovy. Tato budovat nesměla připomínat církevní budovy. Na stavebách tedy nebyly povoleny žádné věže či zvony a nebyl umožněn vstup do budovy z ulice. Materiál na stavbu, administrativu a správu bohoslužeb mohli sami určovat tito nekatolíci, jelikož si zároveň nesli všechny náklady sami, bez příspěvků církve. Nekatolíkům bylo také nově umožňováno vykonávat veřejné pohřby, církevní obřady či svátosti za přítomnosti jejich duchovního.⁶³

Tyto komunity si mohly založit a postavit vlastní školy, které ovšem musely být financovány z vlastních zdrojů. Musel tedy existovat dostatek dětí, aby byl tento projekt možný realizace. Druhý oddíl určoval, že si nekatolíci mohli

⁶² Titulní list tolerančního patentu pro Čechy z roku 1781. In: MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 49

⁶³ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 96

vybrat pedagogy dle vlastní volby, školní ředitelství ovšem mělo plné právo na dohlížení vyučovacích způsobů.⁶⁴

I duchovní mohl být podle třetího oddílu vybrán dle vlastního výběru za předpokladu, že mu budou uhrazeny veškeré výdaje a náklady. Aby mohla tato osoba být zaměstnána jako duchovní, musela mít potvrzení o jejich dovednostech. Judikatura, která se týkala náboženských záležitostí nekatolíků, byla nadále podřízena státnímu úřadu.⁶⁵

Štolové poplatky, které sloužily jako jeden z příjmů farářů, zůstaly na základě čtvrtého oddílu nadále vyhrazeny řádnému faráři.

Velký význam vytvářela nová možnost vstupu do státní služby i pro nekatolíky. Tito jedinci mohli pracovat ve všech úřadech a získávat kariérní postupy i ve vojenské službě, mohli vlastnit měšťanská i mistrovská práva a náboženské vyznání nehrálo roli, nýbrž kritériem bylo vzdělání a schopnosti.⁶⁶

Co se výchovy a manželství týče, byla za vlády Marie Terezie smíšená manželství povolena pouze tehdy, když byly děti z tohoto svazku vychovány čistě katolicky. Po vydání patentu se tato výchova řídila podle pohlaví manželů. Ať už tedy bylo dítě ženského, či mužského pohlaví, jejich náboženské vyznání podléhalo katolickému otci. Pokud ovšem byla matka katolického původu a otec nekatolík, byly dcery vychovávány katolicky a synové podle náboženství otce. Dětem z nekatolických rodin nesměla být katolická víra vnučována a byli i osvobozeni z hodin náboženství ve škole. Sňatek dvou nekatolíků se mohl konat pouze v katolické farnosti a nekatolický farář se směl obřadu účastnit pouze jako svědek.

I židům, kteří ovšem nebyli v tolerančním patentu přímo jmenováni, tento dokument přinesl větší svobodu, a to i přes Josefovou averzi vůči židovským občanům.⁶⁷ Lidé tohoto náboženského vyznání měli jiná práva než ostatní

⁶⁵ BARTON, Peter F. *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihre Voraussetzungen und ihren Folgen*. Wien: Institut für Protestantische Kirchengeschichte, 1981, s. 200

⁶⁶ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 96

⁶⁷ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 121

obyvatelé. Bývali často utiskováni, či vystaveni pogromům. Jelikož měli velké majetky, byli panovníky často chráněni, ale museli za to platit speciální poplatky (takzvaný židovský regál). Byli nuceni žít v ghettech či v oddělených částech měst a v českých zemích jim nebylo umožněno projevit své názory, jelikož riskovali své životy nebo se dokonce museli zříct své víry. 19. října 1781 vyšel dekret o toleranci pro židy v Čechách, který se následně rozšířil do Slezka, Lombardska, do Vídně a Dolních Rakous. Později byl tento dekret rozšířen do Vídně, Dolního Rakouska a na Moravu. Až v březnu 1783 vyšel *Systematický řád pro židy*,⁶⁸ který je téměř zrovnoprávnil. Nesměli ovšem vykonávat práci jako státní úředníci, kupovat půdu, či být mistry řemesel.

Velkým problémem s židovskou obcí byl významný rozdíl mezi chudou a bohatou populací. Bohatší židé většinou žili ve větších městech a na venkově žili velmi často chudí židé, kteří toužili po zlepšení své situace. Z tohoto důvodu se začali stěhovat do jiných částí monarchie, což vedlo Josefa II. k úvahám nad řešením této situace. Bylo ovšem nutné tuto problematiku řešit v každé části monarchie jiným způsobem, asimilací, změnou jejich živností, jako například povolením zakoupit si hospodářskou půdu a žít se jako zemědělci, což ovšem vedlo k velké nelibosti například v území Haliče, kde se velmi silně věřícím obyvatelům toto zákonodárství nelíbilo.⁶⁹

Pro židovskou obec bylo velkým problémem i sekulárně zaměřené školství, jelikož měli zájem o vedení školy v židovské víře, proto jim bylo v Praze 25. 1. 1782 umožněno otevřít svou první židovskou národní školu. Tyto vzdělávací instituce se později rozšířily i do dalších částí habsburské monarchie. Velmi vítanou změnou pro ně bylo i zrušení tzv. daně z hlavy či povinnost nosit speciální označení, které je odlišilo od ostatního obyvatelstva. Nově jim bylo povoleno i studium na univerzitách. Negativní změny ovšem přinesl dokument z roku 1787, který nařizoval zrušení hebrejštiny jako úředního jazyka, či povinnost vlastnit německy psané oficiální veřejné doklady, což v praxi znamenalo, že musel každý židovský občan přijmout německé jméno, které mu bylo přidělováno vrchnostenskými úředníky. Josef II. také zrušil tzv. křty

⁶⁸ latinsky nazývaný *Sistematica gentis Judaicae regulatio*

⁶⁹ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 50-52

z nouze, při kterých porodní asistentky nechávaly pokřtít kojence židovských rodičů, což jim později znemožnilo stát se občany židovské komunity a tyto děti byly tedy odebrány, což se Josefu II. přičilo a zavedl tedy zákaz, ve kterém nesměl být jedinec pokřtěn, pokud nebylo projeveno jeho vlastní přání či přání jeho rodičů.⁷⁰

Všechna židovská opatření i toleranční patent, který byl vydán 13. října 1781, společně tvoří jednotný soubor, ve kterém je hlavním cílem sjednotit veškeré obyvatelstvo habsburské monarchie k obecnému blahu. Tento patent velmi dopomohl k vytvoření celistvého státu, i přesto, že byla jednotlivá náboženství spíše trpěna z politické prozíravosti.

Celý úřední dokument byl ovšem zpracován velmi stručně, proto v této době vznikala nejrůznější pojednání, která se této problematice věnovala více do hloubky. Za zmínku stojí okružní list královéhradeckého biskupa Leopolda Haye, který byl sepsán 20. listopadu 1781 a popisoval nutnost milovat bližního svého, i přes jednotlivé rozdíly v přesvědčení. Zdůrazňoval důležitost k úctě a shovívavosti k okolí, používání rozumu a přirozeného řádu, což prokazuje velký vliv z hlediska osvícenství. Velkým zastáncem josefinských reforem byl týdeník *Důtky kazatelů*, který cílil na poučení mladých adeptů kněžství o tom, jak by mělo vypadat kázání a jejich vzdělávání. Týdeník velmi kritizoval tehdejší katolický náboženský fanatismus a nesnášenlivost vůči nekatolíkům. I toto dílo bylo velmi osvícenské a kladlo důraz na zdravý rozum a oddanost vůči hlavě státu.⁷¹

I přes vydání tolerančního patentu nadále převládala nevraživost vůči lidem nekatolického vyznání. Uveřejnění tolerančního patentu bylo rovněž velmi problematické, jelikož se jednotlivá panství snažila vykládat smysl tohoto patentu různými způsoby, jako například tím, že je celý dokument platný pouze pro cizince. Císař shledával patent velmi důležitý, proto učinil velké změny a opatření ve vedení vyšších krajských postů, aby co nejlépe prosadil tento dokument. V českých zemích se ke svému vyznání přihlásila jen přibližně dvě procenta, jelikož tento patent v praxi vyvolával násilí a konflikty. Je velmi komplikované

⁷⁰ MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013, s. 54-55

⁷¹ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 96-97

měnit zažité tradice už z hlediska nedostatečné vzdělanosti a nepochopení dané problematiky.⁷² Pro občany křesťanského vyznání bylo nepředstavitelné smířit se s pohřbíváním nekatolíků na farních hřbitovech,⁷³ ale i nekatolíci velmi často vyvolávali konflikty při snahách násilně donutit křesťany vzdát se své víry.⁷⁴

V českých zemích zaujali evangelíci k tolerančnímu patentu velmi nejednoznačný přístup. Z jedné strany se obávali nedodržování nově vzniknutých práv nekatolíků, a zda budou jednotlivé body z patentu skutečně provedeny.⁷⁵ Vznik tolerančního patentu ovšem nezaručoval rovnoprávnost protestantů a evangelíků s katolickou církví. Katolická církev nadále zůstala vládnoucí církví a evangelíci byli jen trpěni. Podle tolerančního patentu se v Čechách mohla založit škola pouze na místě, ve kterém se přihlásilo alespoň 500 občanů či 100 rodin vyznávajících protestantské náboženství. Za tři roky se ovšem přihlásilo 70 000 evangelíků v Čechách i na Moravě, což bylo mnohem vyšší číslo, než úřady předpokládaly. Proto vznikla další podmínka, která definovala, že při přihlášení se k evangelické církvi musí své vyznání občané nahlásit katolickému faráři a u něj vykonat šestinedělní cvičení, které bylo velmi často prodlužováno na delší dobu. Evangeličtí duchovní se rovněž nesměli nazývat faráři, nýbrž pastoři. Nebylo jim povoleno vést matriky, aby katoličtí faráři nepřišli o finance z této oblasti. Zároveň museli před každým křtem, sňatkem i pohřbem požádat o zápis do katolické matriky, který byl zpoplatněn.⁷⁶ I přesto byl vznik tolerančního patentu velkým pokrokem a zlepšením problematické situace v habsburské monarchii. I přes pozitivní význam přínosu tolerančních aktů Josefa II. přinesl tento patent pouze částečné osvobození a tolerance byla nedostatečná. Evangelíci obdrželi skutečně rovnoprávné postavení až roku 1861.⁷⁷

⁷² MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 99

⁷³ MIKUŠEK, Eduard. *Následky tolerančního patentu na Podřipsku. Vlastivědný sborník litoměřicko 26, 1990, s. 97-122*

⁷⁴ BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české X: 1740-1792*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2001, s. 92-98

⁷⁵ PŘIBYL, Stanislav. *Die Rechtsstellung der Kirchen und Religionsgesellschaften in Tschechien*. Praha: Společnost pro církevní právo, 2018, s. 12

⁷⁶ ŠOLTÉSZ, Štěpán. *Dějiny křesťanské církve*. Praha: Kalich, 1952, s. 109-110

⁷⁷ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 23

5.3 Reformy klášterů

U habsburských panovníků začaly tereziánsko-josefínské reformy definovat nové vztahy mezi moderním státem a římsko-katolickou církví. Již za vlády Marie Terezie započaly snahy o omezení vlivu Říma na rakouskou církev. Tato opatření měla svůj původ v Lombardii pod vedením státního kancléře Kaunitze. Josef II. se později pokoušel o vytvoření státní církve, která by nebyla ovlivňována ani Římem, ani jinými zahraničními církevními hodnostáři.⁷⁸ Jako inspirace mu sloužilo právě osvícenství a jansenismus, což je směr, ke kterému měl Josef II. sklony již od raného věku. Tento směr vznikl na přelomu 17. století ve Francii a později se stal oblíbený po celé Evropě. Jednalo se o kritické a reformační myšlenky, které hlásaly svobodný výklad Písma, právo svobodných myšlenek a náboženské tolerance.⁷⁹

Jelikož ze strany Josefa II. začalo docházet k velkému množství církevních reforem, rozhodl se papež Pius VI. s císařem osobně promluvit. I přes Josefovo velmi zdvořilé chování se papeži nepodařilo přesvědčit císaře od změnění svých plánů.⁸⁰

Významný vliv na organizaci církve měl císařův zásah do církevních řádů a klášterů. V českých zemích byly kláštery součástí každého většího města, či se nacházely na samostatném prostranství mimo města a vesnice. V historii hrály kláštery vždy významnou roli v hospodářském a kulturním životě. S postupem času začalo v kláštorech ovšem docházet k ustrnutí. Přestaly plnit svou základní funkci a smysl a velmi často zde docházelo k situacím, které neodpovídaly jejich poslání. Jelikož byly kláštery velmi často bohaté, vlastnily velké majetky a nejrůznější podniky, začali žít někteří duchovní rozmařilým a zahálčivým způsobem. Velmi často se vyšetřovaly případy, při kterých v kláštorech docházelo k nezřízenému životu, nočním pitkám a týrání mladých mnichů. Z těchto důvodů začala být církev ostře kritizována a zvyšoval se i odpor vůči řádům.⁸¹

⁷⁸ REINALTER, Helmut. *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Vídeň: Böhlau Wien, 2008, s. 17-21

⁷⁹ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 116-118

⁸⁰ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 237-239

⁸¹ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 121-122

Kláštéry považoval císař za „*neužitečné instituce, které jsou břemenem pro poddané.*“⁸² Podle něho neodpovídaly myšlenke absolutismu, protože nepodléhaly ani místní církevní správě a díky mezinárodní organizaci ani účinnému státnímu dohledu.⁸³ V této oblasti byl Josef II. velmi radikální, velmi často až nespravedlivý. Jeho cílem byla snaha o oslabení politické a ideové pozice církve, která by měla být podřízena státu.⁸⁴

5.3.1 Patent o zrušení klášterů

Po přijetí nejrůznějších opatření za vlády Marie Terezie, jako například zvýšení vstupního věku a zrušení klášterních vězení, se rozhodl Josef II. provést další klášterní reformy. Pro panovníka byly všechny kláštéry, které se nezabývaly školstvím, vzděláváním, pastorační péčí či péčí o potřebné naprosto zbytečné. Nejen, že mnoho těchto zařízení nesloužilo všeobecnému blahu, velmi často zde také upadala morálka církevních hodnostářů. Vládly zde podmínky, které nebyly přijatelné ani pro církev, ani pro stát. Josef II. nechtěl svými reformami pouze zrušit kláštéry vedené proti církevním hodnotám, ale také špatně spravované a zbytečné pro širokou veřejnost.⁸⁵

29. listopadu 1781 vydal Josef II. první sekularizační reskript, podle kterého měly zaniknout ty kláštéry, které se nezabývaly obecně prospěšné činností.⁸⁶ Roku 1781 bylo tedy dvorské kanceláři nařízeno vytvořit dokument, který bude zahrnovat neužitečné kláštéry meditačních a žebravých řádů. Zanechány měly být pouze ty kláštéry, které byly dle jeho názoru nadále prospěšné pro společnost.⁸⁷

⁸² MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982, s. 269

⁸³ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka ; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 192

⁸⁴ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 122

⁸⁵ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 102

⁸⁶ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 108

⁸⁷ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 102

Prvním krokem, který v této reorganizaci Josef II. učinil, bylo zrušení závislosti klášterů na duchovních v zahraničí. Následně nepovolil přijímání nových členů do mnišského řádu a vyhostil mnichy pocházející se zahraničí z habsburské monarchie. Roku 1782 vydal patent o zrušení všech klášterů, které se neprokazovaly jakožto užitečné pro stát a společnost. To vše vedlo ke zrušení více než jedné třetiny všech klášterů nacházejících se na českém území.⁸⁸

Rušení klášterů trvalo až do října roku 1784. Rozhodnutí o zrušení klášterů bylo komisí skládající se z vyšších úředníků oznámeno v řádových domech a řeholníci dali slib, že státu předloží všechn movitý i nemovitý majetek kláštera. Následně jim byla udělena tři až pětíměsíční lhůta k opuštění této komunity a byla jim určena penze.⁸⁹

Ze zbylých klášterů měla vznikat církevní centra, která se měla zabývat převážně duševním a náboženským rozvojem. Tyto změny neměly mnoho společného s původními náboženskými myšlenkami, měly sloužit převážně k všeobecnému blahu a zamezit morálním a hospodářským excesům. Již v roce 1768 vedla rušení a prodeje klášterů k výdělku ve výši patnácti milionů guldenů. Zrušení klášterů vytvořilo Josefu II. základ pro jeho náboženský fond, který měl sloužit převážně k rozšíření pastorační péče a měl pokrýt i jiné náklady, jako například důchody či stavební náklady. Jeho cílem nebylo připravit církev o majetek, ale využít tento majetek pro církevní účely.⁹⁰

Všichni duchovní, kterých se tato omezení týkala, nebyli ovšem připraveni o domov a práci, naopak dostali možnosti, které jim měly pomoci k přeorientování se na nový způsob života. Duchovní, kteří ještě neukončili svou profesi, dostali například jednorázovou finanční podporu, kterou vyměnili za opuštění svého klášterního života. Výše postavení duchovní mohli svobodně

⁸⁸ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 122

⁸⁹ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 102

⁹⁰ WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 154

vstoupit do jiného kláštera jejich řádu s plně hrazenými náklady na cestu, tento klášter se ovšem nesměl nacházet na území habsburské monarchie.⁹¹

Po roce 1784 došlo k rušení bohatých řádových domů, což mělo sloužit k rozšíření financí náboženského fondu. Některé budovy byly využity jako farní chrámy, jiné sloužily jako nemocnice, kasárny, školy či továrny. Cílem státního zásahu proti klášterům byl i ekonomický postoj. Císař chtěl získat finanční prostředky k renovaci církevní správy a začlenění do systému státní administrativy. Jednalo se o jednu z jeho nejkontroverznějších reforem, která vyvolala významný konflikt mezi Josefem II. a církví, jelikož byla považována za výrazné narušení církevních práv.⁹² I přes rozsáhlá uzavírání a restrukturalizaci se ovšem císaři Josefu II. nepodařilo trvale změnit klášterní život, jelikož již pár let po jeho smrti se situace vrátila do stavu před rokem 1781. Neochota přijímání nových reforem a snaha o návrat do údajných dobrých starých časů přispěly k návratu do barokního klášterního způsobu života, který probíhal až do 19. století.⁹³

Josef II. považoval za velmi důležité i zrušení exempce - neboli vynětí klášterů ze soudní pravomoci biskupů, na jejichž území kláštery byly. Jelikož docházelo k častým konfliktům mezi kláštery a biskupy ohledně této otázky, nastalo vynětím řádů takzvané dvojvládní, které postupem doby stále více znemožňovalo jednotný postup v duchovní správě, Řím se tak dostával do rozporu. Jednou udělil klášterům exempce z pravomoci biskupů, kteří v té době nebyli tolik závislí na Římu, později se stali biskupové písaři papeže a Řím tak rozhodl o omezení exempce klášterů ve prospěch biskupů. Josef II. nařídil 11. září 1782 zrušení exempce klášterů s ospravedlněním: *„Poněvadž duchovní řády v našich státech nebyly zrušeny s jiným úmyslem než s podmínkou, že mají vypomáhati světským kněžím a užitečně se dát upotřebit k duchovní pomoci lidu, poněvadž dále tohoto blahodárného konečného účelu nikde nemůže být dosaženo bez povinné poslušnosti biskupů, a poněvadž konečně Bůh sám svěřil všechny*

⁹¹ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 158-159

⁹² MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 102

⁹³ WINTER, Eduard. *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 158-159

ovce bez výjimky stavu vedení řádného biskupa v jeho diecési, tito také jedině podle Božího ustanovení dostali záruku pravého katolického učení, udělování duchovního ministeria a vůbec v celém rozsahu moc potřebnou k duchovní správě, tu se vidíme zavázáni k tomu, abychom vytrhali z kořenů zlořády, jež se jednak tomu všemu protiví a jednak mají škodlivé následky pro stát.“⁹⁴

5.3.2 Zemské náboženské fondy

Základní myšlenka státní církve definuje stát jakožto správce církevního majetku. Josef II. formuloval tuto ideu v kabinetních listech ze dne 27. 2. 1782 a 11. 3. 1792, ve kterých shrnul majetek všech kostelů sakrálních budov a vybavení na svém území do jednoho rozsáhlého fondu, který nazval náboženským. V českých zemích se tento fond nazýval český a moravsko-slezský náboženský fond. Tyto fondy nahradily tzv. solní pokladnu a převzaly majetek po zrušených klášterech či výnos z prodeje tohoto majetku.⁹⁵ Zároveň měly substituovat nedostatek beneficí a fabričních fondů, jelikož nebyli lidé ochotni darovat finanční obnos na vytváření a udržování nových farností. Díky vytvoření náboženských fondů bylo v Čechách zřízeno 250 nových farností.⁹⁶

Josef II. neměl v úmyslu připravit církve o její movité a nemovité statky, proto měl tento majetek hradit náklady na posílení církevní správy, jelikož se počet farností na území habsburské monarchie téměř zdvojnásobil.⁹⁷

Císař se při rušení klášterů snažil myslet na to, aby nebyla poškozena významná kulturní a historická hodnota klášterních budov a ostatních majetků a aby při jejich rušení nedocházelo k obohacování jednotlivců. Jeho počín ovšem

⁹⁴ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy: 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945, s. 120

⁹⁵ KŘÍŽ, Jakub; VALEŠ, Václav. *Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi*. Praha: C.H.Beck, 2013, s. 139

⁹⁶ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církve v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 24

⁹⁷ WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy: 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945, s. 119

nebyl zcela úspěšný, jelikož došlo k velkým historickým ztrátám a poničení významných památek.⁹⁸

Majetek klášterů byl vyvlastněn a zemské náboženské fondy byly využity i k zajištění duchovních z důvodů zrušení desátků. Náboženské fondy financovaly prudké zvyšování počtu farností a výstavbu kostelů. Na území Čech bylo zřízeno 250 nových farností a církevní vlastnictví pozemkového fondu kleslo z 10% na 3% půdního fondu současného území České republiky. Z financí náboženských fondů byl vyplácen doplněk kongrua, což byl nejnižší příjem duchovního, na který nedosahovaly zdroje z beneficí, odměny duchovních za mimořádné služební výkony, podpora v nemoci i v nouzi, příspěvky na koně, platy katechetů, vydržování duchovních ve věznicích a ústavech pro chorobomyslné a odškodnění žebravých mnichů. Protože byly výdaje z náboženských fondů vyšší, byl schodek financován státem. Jelikož se předpokládalo, že v budoucnu dojde k přebytkům a tento schodek bude státu uhrazen, což se ovšem nestalo a rozsah záloh neustále narůstal.⁹⁹

Jelikož v období vlády Františka II. docházelo k velkému množství válek, rozhodl vladař roku 1809, aby církev vydala veškeré zlato a stříbro státu.¹⁰⁰ Náboženské fondy však neustále trpěly inflací.¹⁰¹

V roce 1811 došlo v říši ke snížení platební hodnoty peněz, což vedlo ke snížení hodnoty zemských náboženských fondů. Z tohoto důvodu byly tedy náboženské fondy udržovány ze státních půjček, poněvadž bylo nutné stále financovat zakládání nových farností.¹⁰²

Až do roku 1855 byl veškerý majetek náboženských fondů čistě církevního původu. V letech 1885-1945 byl příspěvek na vyplácení doplatků platů kněží, kteří pracovali v duchovní správě nevratnou půjčkou. Již výše zmíněná kongrua byla tedy vyplácena z majetku zemských náboženských fondů a stát se

⁹⁸ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 123

⁹⁹ KRÍŽ, Jakub; VALEŠ, Václav. *Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi*. Praha: C.H.Beck, 2013, s. 139

¹⁰⁰ KALNÝ, Mojmir. *Církevní majetek a restituce*. Praha: Občanský institut, 1995, s. 15

¹⁰¹ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 122

¹⁰² TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 25

kongruovými předpisy zavazoval doplňovat příjmy kněží v katolické duchovní správě.¹⁰³

Jelikož v roce 1855 došlo k uzavření konkordátu, získala církev opět správu nad svým majetkem. I přesto měl stát vliv na církev, jelikož ji stále podporoval. Tomuto tématu se věnovalo například ministerské nařízení číslo 162 ř. z. ze dne 20. června 1860.¹⁰⁴

Vyhláška číslo 352/1950 Ú. l. l., o náboženském fondu slučovala na základě státního úřadu pro věci církevní původní zemské fondy český a moravskoslezský a náboženskou základnu na Slovensku do Náboženské matice, která byla zpravována právě státním fondem pro věci původní.¹⁰⁵

Náboženská matice byla využita i při převodu církevního majetku na stát v období socialismu. Církev svůj majetek převáděla na stát pomocí darovacích smluv a Náboženská matice byla příkazem bývalého Státního úřadu pro věci církevní ustanovena správcem církevního majetku. Podle vyhlášky číslo 351/1950 Ú. l. a úředního sdělení číslo 158/1951 Ú. l. byla správa tohoto majetku upravována náboženským fondem a byla bezplatně převáděna na československý stát právě díky darovacím smlouvám. Majetek církve byl pomocí Náboženské matice převáděn do rukou státu až do listopadu 1989. I přesto, že byl tento akt právně neplatný a církev o majetek nepřišla, není v současné době lehké je získat zpět. Zákony číslo 29/1990 Sb. a číslo 338/1991 Sb. se zabývaly úpravou majetkových vztahů řeholních řádů a kongregací a dopomohly tak k navrácení některých církevních majetků.¹⁰⁶

Náboženská matice tedy sloužila jako vlastník majetku církví, tudíž byla správcem majetku obsazených klášterů a řeholních domů (vyhláška číslo 351/1950 Ú. l. l., o převzetí správy některých majetkových podstat náboženským fondem) a zároveň byla i nástrojem majetkové křivdy. Stát systematicky připravoval Náboženskou matici o její majetek. Po roce 1989 byla rozhodnutím ministra kultury Pavla Dostála, číslo 1/2002 ze dne 19. 2. 2002,

¹⁰³ TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 123

¹⁰⁴ KALNÝ, Mojmir. *Církevní majetek a restituce*. Praha: Občanský institut, 1995, s. 15

¹⁰⁵ KŘÍŽ, Jakub. *Zákon o církvích a náboženských společnostech*. Praha: C.H. BECK, 2011, s. 118

¹⁰⁶ KALNÝ, Mojmir. *Církevní majetek a restituce*. Praha: Občanský institut, 1995, s. 26

Náboženská matice zrušena. Přesto bylo toto rozhodnutí rozsudkem Nejvyššího správního soudu dne 2. listopadu 2006, č. j. 5 A 35/2002-22, prohlášeno za nicotné kvůli nedostatečné pravomoci Ministerstva kultury či ministra.¹⁰⁷

V současné době je Náboženská matice právnickou osobou *sui generis*¹⁰⁸ a jedná se o právního zástupce náboženských fondů založených Josefem II. Rozsudek Nejvyššího správního soudu č. j. 5 A 35/2002–73 stanovuje, že Náboženská matice „není organizační součástí římskokatolické církve a není však ani státním fondem a majetek fond tvořící není majetek státu. Jde o zvláštní samostatný subjekt, jehož účelem je správa části majetku římskokatolické církve a výnosů z něho, a to pro potřeby římskokatolické církve.“ Náboženskou matici nenalezneme v Rejstříku evidovaných právnických osob či v podobném rejstříku, jelikož zde není zapsána.¹⁰⁹ Náboženská matice se dodnes vyskytuje v zákoně číslo 428/2012 Sb. majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi a jedná se o stále patrný pozůstatek josefinismu.

5.4 Organizace duchovní správy

Císař považoval faráře za jeden ze zásadních opěrných sloupů celého státu. Každý duchovní by měl být dobrým pastýřem, který pečuje o chudé, nemocné, o školu¹¹⁰ a o duši. Péče o duši je termín, latinsky nazývaný *cura animarum* a pojednává o osobním duševním vedení a podpoře v těžkých životních situacích. Může být pojata různými způsoby, většinou se jedná o rozhovory mezi čtyřma očima.¹¹¹ Pro Josefa II. měla péče o duši velký význam. Klášterní reforma a z ní vycházející náboženské fondy mu umožňovaly podporu v této oblasti. Péče o duši pro něj byla důležitá, proto podporoval faráře, kteří měli za úkol s ní nadále pracovat. Císař v nich viděl výborné pastýře, žijící podle křesťanských

¹⁰⁷ KŘÍŽ, Jakub. *Zákon o církvích a náboženských společnostech*. Praha: C.H. BECK, 2011, s. 118

¹⁰⁸ KŘÍŽ, Jakub; VALEŠ, Václav. *Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi*. Praha: C.H.Beck, 2013, s. 139

¹⁰⁹ KOLÁŘ, Petr; KŘÍŽ, Jakub. *Narovnání vztahu mezi církvemi a státem*. Praha: CEVRO Institut, 2009, s. 133-134

¹¹⁰ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 123

¹¹¹ FANNING, William. *Cure of Souls*. In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. [online]. 1908 [cit. 10. února 2021]. Dostupné z WWW: <http://www.newadvent.org/cathen/04572a.htm>

ideálů, realita byla ovšem od josefínských farářů velmi vzdálená. Cítil tedy svou povinnost zlepšit pastorizační podmínky a ze svých poddaných učinit důvěryhodné věřící.¹¹²

Císař Josef II. plánoval z farářů udělat nejen skvěle vyškolené pastory, kteří by se vyznačovali pracovitostí a střídmostí, ale také lidský hlas šířící pozitivní informace o monarchii. Měl by cílit na blaho občanů a to nejen na duchovní, ale i světské úrovni. Tento úkol byl ovšem dotčenými osobami považován za přebytečnou zátěž a nedokázali si představit, jak by vykonávali další pozemské povinnosti, aniž by zanedbali své dosavadní duchovní povinnosti.¹¹³

Aby ovšem mohl získat pastora takových kvalit, bylo nutné faráře velmi dobře a pravidelně vyplácet, což bylo nyní možné díky získaným financím z prodeje a uzavření klášterů. Navíc hrála roli i výplata důchodů, která sice nebyla velmi vysoká, představovala ovšem bezpečný a jistý příjem v důchodovém věku. Na základě těchto skutečností, nových práv a povinností byli faráři, alespoň ze strany státu, považováni za státní zaměstnance a ne za sluhy církve. Zároveň musel dobrý farář získat takové vzdělání, aby mohl správně vykonávat svou práci. Toho mělo být dosaženo výukou externích duchovních v generálních seminářích. Dalším krokem k vytvoření josefínské církve byl skromný život pastorů. Nejen, že by faráři měli žít skromně, ale i bohoslužby by měly vést ke skromnosti. Proto se Josef II. rozhodl, že pozmění i architektonický vzhled kostelů. Klasické barokní prvky, okázalost a pompéznost měly být z modlitebních domů odstraněny. Lidé se měli dle Josefa II. soustředit na to nejdůležitější, a to křesťanské učení, aniž by byli během bohoslužby čímkoliv rozptylováni. Aby se křesťanům nenarušilo zorné pole při poslechu pastorových modliteb v hlavním oltáři, byly boční oltáře osvětlovány pouze o velkých státních svátcích. Až na pár výjimek byly také zakázány průvody a postničky.¹¹⁴

¹¹² WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 161

¹¹³ WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 163

¹¹⁴ WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 166

Velkým problémem byl rozvoj rozsáhlých farností, které byly svěřeny do péče jedinému pastrovi a jeho pomocníkům. Císař Josef II. proto začal zakládat velké množství far, které splňovaly nejrůznější požadavky. Pokud bylo pro věřící problematické dostat se do fary, například kvůli špatné přístupnosti z důvodů nutnosti brodit se přes velmi rozvodněné toky řek, vysokým horám či špatným cestám v zimním období, bylo nutné vytvořit faru novou. Zároveň by nemělo být v jedné oblasti více než 700 osob spadajících pod jednu faru. Tyto a další důvody dopomohly císaři a státu k rychlejšímu přenosu informací, které mohli faráři lidem předávat.¹¹⁵

Císař se roku 1784 rozhodl vydat poučení pro kazatele, ve kterém jim zakazoval používat jakoukoliv formu narážek proti státnímu zřízení či zákonodárství. Faráři by měli co nejvíce propojovat křesťanství s praktickým životem a jejich kázání by měla být srozumitelná. Z tohoto důvodů bylo vyžadováno, aby byla veškerá kázání farářem zaznamenávána a kdykoliv poskytnuta ke kontrole. Císař předpokládal, že jeho snahy povedou k vytvoření nové církve, která bude pracovat se vzájemnou důvěrou a spoluprací mezi farníky, faráři, správními úřady a státem.¹¹⁶

V českých zemích došlo z vůle Josefa II. v letech 1784-1785 k restrukturalizaci diecézí. Od pražské arcidiecéze byl oddělen žatecký a mladoboleslavský kraj, které byly následně přičleněny k litoměřické diecézi a čáslavský a chrudimský kraj, které byly přidruženy ke královéhradecké diecézi. I hranice olomouckého a brněnského biskupství byly změněny. Zároveň dne 11. září 1782 určil dohled nad řadou klášterů a církevních institucí diecézním biskupům.¹¹⁷

¹¹⁵ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 304

¹¹⁶ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 106-107

¹¹⁷ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 110

5.4.1 Generální semináře

Podle Josefa II. byli faráři nejdůležitějšími církevními činiteli, jelikož byli aktivní v přímé práci s lidmi. Císař si byl vědom, že jeho představy o ideálních farářích nejsou dostatečně rozšířeny, což se mělo změnit. Kromě již v předchozí kapitole zmíněných opatření bylo nutné změnit i oblast vzdělávání. Z tohoto důvodu vydal císař 24. října 1783 dokument, který definoval a řídil vzdělávání farářů v generálních seminářích, které byly podřízené státním organům. Dále určoval učebnice a každý generální seminář měl tyto studijní materiály stejné. Kvalitní profesori, vštěpovali žákům principy slušné chování, morální a dobrý způsob života. Na konci tohoto učení žáci skládali zkoušky, každý žák musel absolvovat praxi a po šestiletém studiu mohl samostatně vykonávat práci faráře.¹¹⁸

Aby zajistil, že budou generální semináře jedinými vzdělávacími místy, rozhodl císař roku 1783, že všechna filozofická a teologická studia v kláštorech musí být ukončena.¹¹⁹ Císař Josef II. měl rád disciplínu a pořádek a vyžadoval ji i od svých poddaných, hlavně od státních zaměstnanců a do této skupiny, jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, patřili i faráři.

Celé studium v generálních seminářích trvalo šest let a bylo zaměřeno na práci s teologií podle Písma, církevních otců, církevním právem a historií, nebo například na studium jazyků. Generální semináře byly jednou z nejlepších inovací josefínského církevní politiky.¹²⁰

Zavedení těchto institucí se ovšem nelíbilo biskupům. Nejen, že jim nebylo povoleno vzdělávání jejich budoucích farářů a neměli ani žádný vliv na výuku, nelíbil se jim ale hlavně obsah dané výuky. Cílem seminářů nebylo totiž přivést lidi co kostela, ale vytvořit věřícího člověka, který by sloužil současně státu i lidem. Nebylo zde ani dostatečně odkazováno na církevní vzor, Řím. Z tohoto důvodu byly generální semináře neustále napadány a znevažovány.

¹¹⁸ WINTER, Eduard. *Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 175

¹¹⁹ WINTER, Eduard. *Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 184

¹²⁰ HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987, s. 124

Nejen duchovenstvo, i Řím viděl v této instituci nebezpečí a stavěl se proti této instituci.¹²¹ Vedlejším efektem těchto generálních seminářů bylo posílení mluveného projevu jednotlivých národních jazyků v habsburské monarchii.

Problémem těchto generálních seminářů bylo zjištění, že po čtyřech letech od jejich otevření hrozil nedostatek kněží, proto muselo dojít ke zkrácení doby studia. Tato instituce zároveň platila jako příležitost k revolučním hnutím ze strany duchovenstva v Belgii a nepokojům v Maďarsku. Až do smrti Josefa II. nepřinesly generální semináře mnoho absolventů, proto jeho nástupce Leopold II. tyto instituce v roce 1790 zrušil.

5.5 Reforma bohoslužeb

Reforma bohoslužeb je jednou z dalších významných reforem v období josefinismu. Pro obnovu náboženského života se vytvořily tři základní priority. Jednou z nich bylo již výše zmíněné zrušení klášterů z důvodů přebytečnosti. Peníze ušetřené z podpory a financování těchto klášterů umožňovaly hradit nová farní místa, což vedlo k lepší péči o věřící a usnadnilo jim účast na bohoslužbách. V reformě bohoslužeb viděl Josef II. způsob, jak občany oprostít od tradic a vést je k moderním osvícenským myšlenkám.¹²²

Josefínská reforma bohoslužeb se týkala regulace počtu mší a bohoslužeb. Dále se zabývala, jakým způsobem by se měly konat. Vznikl tedy dokument pro farnosti, ve kterém bylo určeno, jaké mše a bohoslužby jsou povolené a které jsou zakázané. Podkladem jim sloužilo přesné číslo duchovních v dané farnosti. Josef II. také zakazoval provádět bohoslužby v rodném jazyce občanů žijících v dané farnosti, což bylo vlastně jednou z myšlenek osvícenství, je to tedy jeden z rozdílů určujících odlišnosti mezi josefinismem a osvícenstvím. Hlavním cílem

¹²¹ WINTER, Eduard. *Der Josefinismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962, s. 186

¹²² KOVACS, Elisabeth. *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Vídeň: Böhlau Wien, 1979, s. 295

této reformy byla snaha o jednoduchou bohoslužbu, která by kontrastovala s barokní pompézností.¹²³

Jednoduchost byla základní normou a za hlavní smysl bohoslužeb považoval praktické křesťanství. Proto se také rozhodl zakázat některé náboženské události jako procesí, křížové výpravy, poutě, nešpory či novény, což pro duchovní znamenalo nejdrastičtější změny. Svrchovaná moc Josefa II. nad církví se nejvíce projevila v tom, že zcela ignoroval protesty a nesouhlasy biskupů proti této reformě. Pro určitou část občanů byla tato reforma vítanou změnou, naopak některým chyběly staré zvyky a tradice. Jelikož byl v některých oblastech monarchie, hlavně v Tyrolsku a Vorarlbersku, odpor vůči těmto změnám tak masivní, rozhodl se Josef II. krátce před svou smrtí tuto reformu zrušit.

¹²³ KOVACS, Elisabeth. *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Viedeň: Böhlau Wien, 197, s. 296

6 Josefínský občanský zákoník

Rok 1783 se stal zásadním zlomem pro historii manželské legislativy. Josef II. se za své vlády rozhodl nadále pracovat na kodifikaci soukromého práva, které bylo již tématem vlády jeho matky Marie Terezie. Výsledkem obou snah bylo vydání prvního dílu Všeobecného občanského zákoníku, který vznikl 1. listopadu 1786. Zákoník se skládal z pěti částí, první dvě obsahovaly obecná ustanovení a následující části upravovaly vztahy mezi rodiči a dětmi, postavení sirotek a osob marnotratných. Celý kodex zahrnoval i první předpisy či jejich důsledky vycházející od roku 1781. Kodex obsahoval i manželský patent, patent o dědické posloupnosti a rovnosti manželských i nemanželských dětí.¹²⁴

Tento zákoník a jeho význam byl z hlediska právní vědy dlouho podceňovaným dílem z důvodů jeho neúplného rázu. V dnešní době se na něj ovšem nahlíží jako na dílo velmi významné, jelikož přinášel mnoho nového. Jednalo se o souhrn zásad josefínského osvícenského absolutismu, který vedl postavení státních poddaných.¹²⁵

6.1 Manželský patent

Již krátce po nástupu do úřadu se císař Josef II. pustil do vytvoření patentu, který by definoval manželství na církevní a světské úrovni. Již v tolerančním patentu v roce 1781 zasahoval Josef II. do manželské legislativy, jelikož byla umožněna i smíšená manželství katolíků a nekatolíků. Josefínský zákon o manželství nemá jednotnou koncepci, jedná se o syntézu nejrůznějších filozofických proudů tehdejší doby. Základem mu byla teorie, která byla vytvořena francouzskými a německými regalisty a popisovala rozdíl mezi manželskou smlouvou a manželskou svátostí. Podle těchto myšlenek je církev zodpovědná výhradně za svátost, která může být vykonávána pouze za předpokladu, že bude státem stanovený potřebný základ pro platnou předmanželskou smlouvu. Tento kontrakt ovšem vychází ze státní legislativy

¹²⁴ VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 70

¹²⁵ URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva soukromého. Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. Praha: C.H. Beck, 1994, s. 108

a vylučuje zde kanonické právo. Prvním zavedeným opatřením v manželském patentu bylo stanoveno osvobození od manželských překážek. Bylo tedy zakázáno odvolávat se k římským dikasteriím a tento úkol byl přenechán biskupům. Tomu se snažil bránit papež Pius VI., ale Josef II. převzal plnou jurisdikci a zrušil jurisdikci církevní. Nejkatastrofálnějším opatřením pro církev bylo uzákonění manželského patentu dne 16. ledna 1783 pod číslem 117 Sbírkou zákonů soudních. Tímto patentem bylo kanonické právo zcela přerušeno.¹²⁶

Manželským patentem došlo tedy k sekularizaci rodinné agendy a manželské záležitosti byly odebrány z pravomocí katolických církevních soudů a určeny státním orgánům. I přesto byla nadále zanechána povinná církevní forma sňatku.¹²⁷ Manželský patent určoval, že všichni duchovní jsou považováni za státní zaměstnanci a musí se tedy řídit státním právem.¹²⁸ Nová legislativa také přinášela některé změny pro manžele. Jednou z nich byla nově vytvořená možnost zrušení smlouvy o manželství pro katolíky, ale pouze za určitých podmínek, jako například neřestné chování či týrání. V manželském patentu byla také regulovaná péče o děti po rozvodu. Děti vždy zůstávaly v područí otce, pro výchovu a vzdělání byl však použit majetek obou rodičů. Samozřejmě se patent zabíral i manželstvím mezi nekatolíky či smíšenými manželstvími. Manželství sice měla stejný status jako katolická, lišila se ovšem v drobných detailech, jako například v rozvodu.¹²⁹

Církevní právo naráželo na předpisy, které zrušily, či silně omezily církevní význam v manželských věcech, což byl i případ tohoto patentu, který manželství určoval jakožto občanskou smlouvu a o jehož vzniku, trvání a zániku měl nově rozhodovat vzniklý patent a státní soud.¹³⁰ Jelikož se ovšem manželský

¹²⁶ PRIMETSHOFER, Bruno. *Ehe und Konkordat. Die Grundlinien des österreichischen Konkordats-Eherrechtes 1934 und das geltende österreichische Eherrecht*. Vídeň: Herder Verlag, 1960, s. 4

¹²⁷ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 109

¹²⁸ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 321

¹²⁹ KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995, s. 322

¹³⁰ VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 65

patent zcela neodkláněl od církevního pohledu na manželství, přinesl i odlišnou úpravu manželského práva pro příslušníky rozdílných konfesí, čímž z části akceptoval názory jednotlivých církví. Stejně jako kanonické právo připouštěl manželský patent z hlediska katolického vyznání rozvod pouze od stolu a lože. Evangelíci měli možnost rozluky a židovská víra nebyla v tomto patentu nijak popisována a detailněji se židovskými manželstvími zabývala až pravidla vydána roku 1791. Problémem tohoto patentu byla nedefinovaná hranice mezi církevními a státními kompetencemi.¹³¹

Rok po vydání manželského patentu, dne 20. února 1784, byl vydán další patent o matrikách narozených, provdaných a zemřelých osob. Tato agenda byla svěřena do rukou katolických farních úřadů pro katolíky i pro nekatolíky a představení židovských obcí. Tyto údaje byly pro stát velmi důležité, jelikož zde byly přesně popsány údaje o počtu obyvatel, které se daly využít z daňových, či vojenských účelů.¹³²

¹³¹ VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 69-70

¹³² VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 109

7 Důsledky josefinismu

Své představy o postavení církve a náboženských společností se Josef II. snažil prosazovat do nejmenších podrobností. Církevněsprávní úkony biskupů jako například jmenování, přeložení či suspenze kněžstva byly schvalovány správními orgány, v jiném případě byly považovány za neplatné.¹³³ Velké množství reforem Josefa II. bylo velmi radikálních a nebyly velmi dobře promyšlené, i přesto formovaly politiku habsburské monarchie v jeho období vlády. Všechny jeho činy měly převážně sloužit dobru státu, císař ovšem nedokázal tyto myšlenky svým poddaným vhodně vyjádřit. Ti v nich viděli omezení a zásahy do jejich života a tradic. Proto Josef II. krátce před svou smrtí čelil katastrofické politické situaci ve státu. V Belgii, Nizozemsku, Maďarsku a Tyrolsku hrozily konflikty a povstání.

20. února 1790 zemřel Josef II. a zanechal po sobě problémový stát plný konfliktů, nespokojených duchovních a občanů.¹³⁴

7.1 Císař Leopold II.

Jelikož nezanechal Josef II. následníka trůnu, převzal vládu jeho mladší bratr Leopold II., dosavadní velkovévoda Toskánský. Jak bylo popsáno výše, situace v korunních zemích byla velmi neklidná, a proto nový císař udělal vše pro to, aby tuto nejistou situaci vyřešil a uklidnil. Aby získal přesný obraz situace, nechal si předložit od duchovenstva sepsané všechny stížnosti na nové reformy a zřízení. Tyto stížnosti obsahovaly následující body, se kterými nebyli duchovní spokojeni: podrobný řád bohoslužeb, zrušení náboženských poutí a procesí, vyhlášení obřadů faráři, manželský patent, zákaz přímého kontaktu s Římem, státní správa náboženského fondu, nové rozdělení far, generální semináře a zrušení klášterů. Císař Leopold viděl ve stížnostech velkou nejednotnost duchovenstva, stížnosti ovšem měly společný nesouhlas k zasahování do svrchovaných práv církve. Navzdory této neshodě se musel Leopold II. zavázat ke

¹³³ VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008, s. 110

¹³⁴ MAGENSCHAB, Hans. *Josef II revolucionář z boží milosti*. Praha: Brána, 1999, s. 230

zlepšení situace, aby dosáhl obnovení vnitřního míru. Proto zrušil generální semináře, zařízení kostelů a obsah modliteb byly opět ponechány na rozhodnutí biskupů a duchovním bylo povoleno nahlížet do náboženského fondu. Tím se mu podařilo uklidnit rozlícené duchovenstvo.¹³⁵

7.2 Císař František II.

Nástupce Leopolda II. císař František II. pokračoval v díle svých předchůdců, postupoval ale velmi opatrně. Došlo k několika změnám a uvolněním, základní rysy josefinismu nebyly ovšem narušeny. Císař totiž věnoval veškerou svou pozornost napoleonským válkám. Na jejich konci získala monarchie na Vídeňském kongresu ztracená Italská území a Benátky. Roku 1811 také zavedl obecný občanský zákoník (ABGB), což byl další vrchol josefinismu. Ačkoliv nebyl císař František dostatečně dynamický, držel se josefinských zásad až do roku 1819, do osobní návštěvy papeže Pia VII.¹³⁶

Během návštěvy Říma využil papež možnosti osobně se setkat s vládcem a ukázat mu ideologické a teologické chyby josefinismu a církevních reforem Josefa II. Předal navíc císaři program, který obsahoval pět bodů, které by měly být podle papeže upraveny. Jednalo se o výuku na rakouských univerzitách, studijní plán pro teology, manželský patent, ceremoniály při představení biskupů a oddělení pravidelných řádů od generálních.¹³⁷

Předáním tohoto programu a jeho přijetím císařem byl vytvořen základ pro katolickou obnovu. Nejen velká otevřenost císaře pro změny, ale také příznivci katolické obnovy přispěli k tomu, aby získala církev opět větší pravomoci. Například hrabě von Metternich, pozdější státní kancléř habsburské monarchie, byl velkým zastáncem nejen církevní, ale i politické obnovy. Neustále se snažil uplatnit svůj vliv k dosažení tohoto cíle, přesto to bylo velmi obtížné, jelikož mnoho osob na vyšších postech neustále žilo v duchu josefinismu a josefinských

¹³⁵ WEINZIERL-FISCHER, Erika. *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*. Vídeň: Verlag für Geschichte und Politik, 1960, s. 10-12

¹³⁶ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 54-57

¹³⁷ RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963, s. 66

refořem. Proto byl první pokus o nový konkordát v roce 1816 neúspěšný a až v roce 1855 došlo k uzavření nového konkordátu. Bylo ovšem potřeba ještě mnohých změn, než se mu podařilo této politické a církevní obnovy dosáhnout.¹³⁸ Již první vládní opatření v oblasti náboženské politiky, jako je zrušení dvorské církevní komise roku 1793 a postupné zbavování moci josefínsky uvažujících osobností ve správě a na univerzitách, zobrazovaly Františkův nesouhlas s příliš reformními počiny Josefa II.¹³⁹

Mladý císař František II. považoval katolickou církev a absolutistický stát za nejlepší mocenská zřízení bojující proti politickým a náboženským hnutím v habsburské monarchii. Především považoval František II. církev za spolubojovníka proti revoluci, avšak nechtěl, aby vlivem římské kurie došlo k narušení státní církve vytvořené Josefem II. Císař chtěl udržení a rozšíření katolické církve jako státní církve nejlépe podpořit tím, že vytvářel velká množství dvorských dekretů zabývajících se zvýšeným bojem proti kacířům.¹⁴⁰ Proto dostali faráři roku 1803 úkol všechny nekatolíky pečlivě sledovat a veškerá náboženská vyznání v jejich faře každého čtvrtku hlásit svému správnímu úřadu.¹⁴¹ Klášterní kázeň byla pozvednuta znovuzavedením klášterních věznic. Posílením pravomocí náboženských představených a biskupských ordinariátů byla státu poskytnuta sociálně konzervativní moc katolické církve. Vznikla rakousko-katolická obnova, která si velmi cenila ochranných prvků katolické církve, ale pevně se držela státního vlivu na církev.¹⁴² I po Josefově smrti ovšem nadále přežívalo povědomí o osvícenství díky absolventům generálního semináře, kteří nadále rozšiřovali tyto názory mezi kněžími i občany habsburské monarchie.¹⁴³

¹³⁸ WEINZIERL-FISCHER, Erika. *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*. Vídeň: Verlag für Geschichte und Politik, 1960, s. 13-16

¹³⁹ WINTER, Eduard. *Frühliberalismus in der Donaumonarchie*. svazek 7. Berlín: Akademie, 1968, s. 19

¹⁴⁰ WINTER, Eduard. *Frühliberalismus in der Donaumonarchie*. svazek 7. Berlín: Akademie, 1968, s. 34

¹⁴¹ Od roku 1763-1849 se správní úřad v habsburské monarchii nazýval gumernium.

¹⁴² RETTENWANDER, Matthias. *Nachwirkungen des Josephinismus*. In: REINALTER, Helmut. *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Berlín, Kolín, Weimar: Böhlau, 2008, s. 344

¹⁴³ MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013, s. 107

Závěr

Tato práce se zabývá církevními reformami Josefa II. Pro co nejlepší uchopení tohoto tématu jsem se zaměřil i na vládu jeho matky císařovny Marie Terezie a jejich spoluvládu, která velmi ovlivnila jeho pozdější samovládu. Ačkoliv císař Josef II. vládl pouze jedno desetiletí, vytvořil rozsáhlý reformní program na světské i náboženské úrovni. Reformy Josefa II. hrají pro naši historii důležitou roli. Reformy, které byly prosazovány, ovlivnily každodenní život tehdejších obyvatel a jejich zásadní principy převládají až do dnešní doby. Cílem této práce je představit tyto reformy a problémy, které s jejich zaváděním nastaly. Bylo vysvětleno, jaké důvody vedly panovníka pro prosazování těchto reforem a jak úspěšně se mu podařilo je uskutečnit.

Toleranční patent dopomohl k uznání práv protestantů, evangelíků a pravoslavných a katolická církev nebyla nadále jedinou uznávanou církví v zemi. To vedlo nejen ke zlepšení náboženské situace, ale i pozitivnímu vývoji ve společnosti. Řím nebyl samozřejmě spokojen, že ztratil svou významnou roli.

Josef II. chtěl jakožto osvícenský panovník co největší státní moc nad církví. Monarchovi se podařilo vytvoření státní církve, která se stala nezávislou na církvi a byla kontrolována státem. Podobné tendence se projeví již za vlády Marie Terezie a státního kancléře Kaunitze. Aby se Josef II. co nejvíce přiblížil tomuto cíli, musel narušit vztahy nejen s Římem a zahraničními duchovními, ale byla nutná i reorganizace církevních institucí. Z tohoto důvodu byly zrušeny či restrukturalizovány kláštery, které nesloužily veřejnému blahu.

Kapitál, který byl získán jejich rozpuštěním, byl převeden do náboženského fondu. Z těchto peněz byly vyplaceny důchody, vystavěny či restaurovány budovy. Duchovní se z církevních zaměstnanců stali státními. Založením tohoto fondu byl monarcha schopen ekonomicky a politicky zvládat a řídit církve a rozdělit výdaje podle zájmů státu. Během této restrukturalizace klášterů vytvářel Josef II. generální semináře, ve kterých se snažil dosáhnout jeho duchovních ideálů.

Císařovi umožnila reorganizace církevních institucí vychovat faráře dle jeho osvíceneckých představ. Z tohoto důvodu se rozhodl pro vytvoření

generálních seminářů. S jejich založením ovšem nesouhlasili duchovní, jelikož se snížil jejich vliv na výuku a její obsah.

Dalším významným počinem Josefa II. bylo vytvoření manželského patentu, při jehož vydání došlo sekularizaci rodinné agendy a manželské záležitosti byly odebrány z pravomocí katolických církevních soudů a určeny státním orgánům. Manželům byl také umožněn rozvod a to nejen katolickým svazkům, ale i nekatolíkům. Ani tato reforma se nesečkala s pozitivním ohlasem ze strany církve.

Císař Josef II. předčil díky svým osvícenským ideám a činům tehdejší dobu. I přesto, že jeho reformy vždy zamýšlel za dobrým účelem, velmi často byly špatně provedeny, byly moc radikální a ne zcela promyšlené. Nedostatek pečlivosti při vytváření těchto reforem vedl k nespokojenosti občanů a dokonce i papeže. Všechny jeho činy byly ovšem vytvořeny pro dobro státu, přesto se mu nezdařilo je občanům vhodně vyjádřit takovým způsobem, aby se setkal s nadšením a pozitivním ohlasem z jejich strany. Jeho počiny byly považovány za zásah do jejich života a tradic a Josef II. proto mnohé z jeho reforem krátce před jeho smrtí odvolal. Další z mnohých opatření vytvořených císařem Josefem II. byla odvolána již v období vlády Leopolda II. Jednalo se například o generální semináře, či rušení některých klášterů. Církve avšak nadále zůstávala významnou a potřebnou institucí, která byla od vlády Josefa II. podřízena státu.

Resumé

Diese Diplomarbeit befasst sich mit den Kirchenreformen von Joseph II. Um dieses Thema besser angreifen zu können, konzentrierte ich mich auch auf die Regierung seiner Mutter, Kaiserin Maria Theresia, und auch auf die Jahre, als er zum Mitregenten wurde, die seine spätere Selbstregierung stark beeinflusste. Obwohl Kaiser Joseph II. nur ein Jahrzehnt regierte, schuf er ein umfassendes Reformprogramm auf weltlicher und geistlicher Ebene.

Das Toleranzpatent trug dazu bei, die Rechte von Protestanten, Evangelisten und Orthodoxen anzuerkennen, und die katholische Kirche war nicht mehr die einzige anerkannte Kirche des Landes. Dies führte nicht nur zu einer Verbesserung der religiösen Situation, sondern auch zu einer positiven Entwicklung in der Gesellschaft.

Als Herrscher der Aufklärung wollte er die größtmögliche Staatsmacht über die Kirche. Dem Monarchen gelang es, eine von der Kirche unabhängige und vom Staat kontrollierte Staatskirche zu schaffen. Ähnliche Tendenzen zeigten sich bereits während der Regierungszeit von Maria Theresia. Um diesem Ziel so nahe wie möglich zu kommen, musste er nicht nur die Beziehungen zu Rom und den ausländischen Geistlichen unterbrechen, sondern auch die Umstrukturierung der kirchlichen Institutionen war notwendig. Aus diesem Grund wurden Klöster, die nicht dem Gemeinwohl dienten, abgeschafft oder umstrukturiert.

Das durch ihre Auflösung erhaltene Kapital wurde in einen religiösen Fond übertragen. Durch die Einrichtung dieses Fonds war der Monarch in der Lage, die Kirche wirtschaftlich und politisch zu verwalten, zu kontrollieren und die Ausgaben entsprechend den Interessen des Staates zu verteilen. Während dieser Umstrukturierung der Klöster schuf Joseph II. allgemeine Seminare, in denen er versuchte, seine spirituellen Ideale zu erreichen.

Obwohl seine Reformen immer gut gemeint waren, wurden sie sehr oft schlecht umgesetzt, sehr radikal und nicht ganz nachdenklich. Die mangelnde Sorgfalt bei der Gestaltung dieser Reformen hat zu Unzufriedenheit bei den Bürgern und sogar beim Papst geführt. Alle seine Handlungen wurden jedoch zum Wohl des Staates geschaffen, doch er versäumte es, sie den Bürgern

gegenüber angemessen auszudrücken, so dass er auf Begeisterung und eine positive Resonanz von ihnen stieß. Seine Handlungen galten als Eingriffe in ihr Leben und ihre Traditionen. Daher zog er viele seiner Reformen kurz vor seinem Tod zurück. Eine weitere der vielen Maßnahmen, die Kaiser Joseph II. Geschaffen hat, wurde während der Regierungszeit von Leopold II widerrufen. Dies waren zum Beispiel allgemeine Seminare oder die Abschaffung einiger Klöster. Die Kirche blieb jedoch eine wichtige und notwendige Institution, die seit der Regierungszeit von Joseph II. dem Staat untergeordnet wurde.

Seznam použité literatury:

ADAMOVIČ, Karolina; SOUKUP, Ladislav. *Prameny k dějinám práva v českých zemích*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010

BARTON, Peter F. *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihre Voraussetzungen und ihren Folgen*. Wien: Institut für Protestantische Kirchengeschichte, 1981

BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny země Koruny české X: 1740-1792*. Praha, Litomyšl: Paseka, 2001

FRAIS, Josef. *Reformy Marie Terezie a Josefa II. nejen v českých a moravských zemích*. Třebíč: Akcent, 2005

FRANK, Gustav. *Toleranční patent císaře Jozefa II. dějiny jeho vzniku a následků dle původních pramenů*. Vídeň: C.k.evangel.vrchní církevní rada, 1881

HANZAL, Josef. *Od baroka k romantismu*. Praha: Academia, 1987

HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2007

HRDINA, Ignác Antonín. *Kanonické právo*. Plzeň: Západočeská univerzita, Právnická fakulta, 1997

KALNÝ, Mojmir. *Církevní majetek a restituce*. Praha: Občanský institut, 1995

KLUETING, Harm. *Der Josephinismus. Ausgewählte Quellen zur Geschichte der thesesianisch-josephinischen Reformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995

KOLÁŘ, Petr; KŘÍŽ, Jakub. *Narovnání vztahu mezi církvemi a státem*. Praha: CEVRO Institut, 2009

KOVACS, Elisabeth. *Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Vídeň: Böhlau Wien, 1979

KŘÍŽ, Jakub. *Zákon o církvích a náboženských společnostech*. Praha: C.H. BECK, 2011

KŘÍŽ, Jakub; VALEŠ, Václav. *Zákon o majetkovém vyrovnání s církvemi a náboženskými společnostmi*. Praha: C.H.Beck, 2013

MAAß, Ferdinand. *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich 1760-1790*. Wien: Herold, 1961

- MAGENSCHAB, Hans. *Josef II revolucionář z boží milosti*. Praha: Brána, 1999
- MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1982
- MELMUKOVÁ, Eva. *Patent zvaný toleranční*. Neratovice: VERBUM Publishing, 2013
- MIKULEC, Jiří. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav, 2013
- MIKUŠEK, Eduard. *Následky tolerančního patentu na Podřipsku*. Vlastivědný sborník litoměřicko 26, 1990
- NEUNLINGER, Ludwig. *Kaiser Joseph II. und die Toleranz*. Wien: Stadt Wien, 1981
- PAVLÍKOVÁ, Marie. *Josefínská Praha*. Praha: Pražský sborník historický, 1968
- PEKAŘ, Josef. *Postavy a problémy českých dějin*, Praha: Vyšehrad, 1990
- PRIMETSHOFER, Bruno. *Ehe und Konkordat. Die Grundlinien des österreichischen Konkordats-Eherrechtes 1934 und das geltende österreichische Eherrecht*. Herder Verlag: Wien, 1960
- PŘIBYL, Stanislav. *Die Rechtsstellung der Kirchen und Religionsgesellschaften in Tschechien*. Praha: Společnost pro církevní právo, 2018
- REINALTER, Helmut. *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Vídeň: Böhlau Wien, 2008
- RETTENWANDER, Matthias. *Nachwirkungen des Josephinismus*. In: REINALTER, Helmut. *Josephinismus als Aufgeklärter Absolutismus*. Berlín, Kolín, Weimar: Böhlau, 2008
- RIESER, Herbert. *Der Geist des Josephinismus und sein Fortleben. Der Kampf der Kirche um Ihre Freiheit*. Wien: Herder, 1963
- SCHELLEROVÁ, Ilona; SCHELLE, Karel. *Vývoj kodifikace občanského práva*. Brno: Masarykova univerzita, 1993
- SCHMIDT-WEISSENFELS, Eduard. *Císař Josef II*. Praha: I. L. Kober, 1862
- ŠAMALÍK, František. *Úvahy o dějinách české politiky od reformace k osvícenství*. Praha: Victoria Publishing, 1996
- ŠOLTÉSZ, Štěpán. *Dějiny křesťanské církve*. Praha: Kalich, 1952

TRETERA, Rajmund Jiří. *Stát a církev v České republice*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002

URFUS, Valentin. *Historické základy novodobého práva soukromého. Římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. Praha: C.H. Beck, 1994

VALEŠ, Václav. *Konfesní právo, průvodce studiem*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2008

VALJAVEC, Fritz. *Der Josephinismus. Zur geistlichen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn, Wien, München: Rohrer, 1994

VESELÁ, Renata. *Rodina a rodinné právo. Historie, současnost a perspektivy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005

VLČEK, Eduard. *Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu*. Brno: Masarykova univerzita, 2004

VOCELKA, Karl. *Geschichte Österreichs*. Graz, Wien, Köln: Heyne, 2004

WEINZIERL-FISCHER, Erika. *Die österreichischen Konkordate von 1855 und 1933*. Vídeň: Verlag für Geschichte und Politik, 1960

WINTER, Eduard. *Der Josefínismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740-1848*. Brünn, Wien: Rohrer, 1962

WINTER, Eduard. *Frühliberalismus in der Donaumonarchie*. svazek 7. Berlín: Akademie, 1968

WINTER, Eduard. *Josefinismus a jeho dějiny příspěvky k duchovním dějinám Čech a Moravy: 1740-1848*. Praha: Jelínek, 1945

Internetové zdroje

FANNING, William. *Cure of Souls*. In The Catholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. [online]. 1908 [cit. 10. února 2021]. Dostupné z WWW: <http://www.newadvent.org/cathen/04572a.htm>

SOJKA, Jaroslav. *Codex Theresianus, sepsaný na základě nejmilostivěji povoleného návrhu*. In Codex Theresianus. Brno: Masarykova univerzita. [online]. 2009 [cit. 20. února 2021]. Dostupné z WWW: <https://is.muni.cz/elportal/estud/praf/ps09/codex/web/index.html>